

**PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY MIEJSKIEJ LUBAWA
NA LATA 2025-2028**

Lubawa 2025

Spis treści

1 Wstęp.....	4
2 Podstawa prawna opracowania Programu.....	5
2.1 System prawny ochrony zabytków w Polsce.....	5
2.1.1 Główne uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami.....	5
2.1.2 Zapisy dotyczące samorządu gminnego.....	8
2.1.3 Organizacja organów ochrony zabytków.....	9
2.1.4 Pozostałe uwarunkowania prawne dotyczące ochrony i opieki nad zabytkami... 10	
3 Uwarunkowania zewnętrzna ochrony dziedzictwa kulturalnego.....	14
3.1 Spójność Programu z krajowymi dokumentami strategicznymi.....	14
3.2 Spójność Programu z wojewódzkimi i powiatowymi dokumentami strategicznymi.....	17
4 Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturalnego.....	21
4.1 Spójność Programu z lokalnymi dokumentami strategicznymi i programami.....	21
4.2 Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Miejskiej Lubawa.....	23
4.2.1 Zarys historia miasta.....	23
4.2.2 Krajobraz kulturowy i zabytki nieruchome.....	24
4.2.3 Zabytki ruchome.....	30
4.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	31
4.3.1 Wpisy do rejestru zabytków.....	31
4.3.2 Stanowiska archeologiczne.....	32
4.3.3 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków (GEZ).....	32
4.3.4 Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego.....	34
5 Analiza szans i zagrożeń dla środowiska kulturowego Gminy Miejskiej Lubawa.....	36
5.1 Stan zachowania obiektów zabytkowych w gminie.....	36
5.2 Analiza szans i zagrożeń.....	36
6 Założenia programowe.....	39
6.1 Priorytety Programu.....	39
6.2 Zadania przeznaczone do realizacji w najbliższych latach.....	39
7 Instrumenty realizacji Programu.....	42
8 Źródła finansowania Programu.....	43

9 Realizacja, finansowanie i monitoring przez Gminę Miejską Lubawa realizowanego programu.....	47
10 Załączniki.....	48
10.1 Załącznik nr 1 – Wykaz zabytków z terenu Gminy Miejskiej Lubawa znajdujących się w rejestrze zabytków prowadzonym przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie.....	48
10.2 Załącznik nr 2 – Wykaz zabytkowych stanowisk archeologicznych z terenu Gminy Miejskiej Lubawa znajdujących się w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie.....	49
10.3 Załącznik nr 3 – Obiekty ujęte w Gminnej ewidencji zabytków.....	49

1 Wstęp

Dziedzictwo kulturowe to bardzo istotny czynnik życia i działalności człowieka. Lokalne zabytki to nie tylko materialny ślad bogatej i wspaniałej przeszłości naszego miasta, ale również cenny element kształtujący współczesne otoczenie. Lubawskie zabytki w niezaprzeczalny sposób kształtują świadomość i tożsamość regionalną mieszkańców.

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Miejskiej Lubawa poprzez budowanie polityki ochrony powinien pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe miasta. Na krajobraz kulturowy danej miejscowości składają się nie tylko dzieła sztuki czy pojedyncze zabytkowe obiekty, ale również elementy zagospodarowania przestrzennego, krajobraz miejski oraz obszary kształtujące świadomość i tożsamość regionalną mieszkańców. Sprawny i skuteczny system ochrony i opieki nad zabytkami powinien odbywać się przy współdziałaniu samorządu, właścicieli i użytkowników zabytków oraz mieszkańców.

Głównym celem opracowania jest wyznaczenie podstawowych kierunków działań i określenie konkretnych zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami oraz całym środowiskiem kulturowym miasta w okresie najbliższych lat (2025-2028). Program powinien służyć przy podejmowaniu planowych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac dotyczących ochrony, upowszechniania i promowania zabytków. Przydatny będzie również przy planowaniu działań z zakresu innych dziedzin, m. in. planowania przestrzennego, turystyki czy ochrony środowiska.

Głównymi adresatami Programu jest społeczność lokalna, bezpośrednio zainteresowana polepszeniem stanu zachowania materialnego dziedzictwa kulturowego. Dotyczy to przede wszystkim obecnych oraz przyszłych właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, animatorów życia kulturalnego, lokalnych wspólnot, jak również władz samorządowych gminy, posiadających rzeczywiste instrumenty ochrony zabytków.

Gminny program opieki nad zabytkami przyjmowany jest przez Radę Miasta Lubawa, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 87 ust. 3) i ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym (art. 87 ust. 4).

2 Podstawa prawna opracowania Programu

Podstawę prawną opracowania Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Miejskiej Lubawa stanowią zapisy art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292).

2.1 System prawny ochrony zabytków w Polsce

2.1.1 Główne uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami

Fundamentem systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (art. 5, art. 6 ust 1 i art. 86 Konstytucji RP) oraz wspomniana już ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Określają one politykę zarządzania zabytkami oraz wyznaczają główne zadania państwa oraz obywateli (właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych).

Szczegółowe zapisy znajdują się w *Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, która jest podstawą prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Określa ona przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady tworzenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. Wprowadza pojęcia ochrony i opieki.

Ustawa określa zabytek jako „nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”.

Ochrona zabytków (art. 4) polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałemu zachowaniu zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Natomiast opieka nad zabytkami (art. 5) sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Opiece i ochronie podlegają bez względu na stan zachowania (art. 6):

- zabytki nieruchome – krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne i ruralistyczne, i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- zabytki ruchome – dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych, numizmaty oraz pamiątki historyczne, wytwory techniki, materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej, rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne, przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- zabytki archeologiczne – pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie ustawodawczej mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Ustawa wskazuje formy ochrony zabytków (art. 7), do których należą:

- wpis do rejestru zabytków prowadzony przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek na podstawie decyzji wydanej przez WKZ z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa - Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może przedstawić Komitetowi Dziedzictwa Światowego wniosek o wpis pomnika historii na "Listę dziedzictwa światowego" w celu objęcia tego pomnika ochroną na podstawie Konwencji w

sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjętej w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. (Dz. U. z 1976 r. poz. 190 i 191).

- uznanie za pomnik historii przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego;
- utworzenie parku kulturowego przez Radę Gminy na podstawie uchwały;
- ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Kwestie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami regulują ponadto akty wykonawcze:

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz. U. z 2021 r., poz. 56),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t.j. Dz. U. z 2021 r., poz. 81),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r., nr 30 z, poz. 259),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 r., nr 124 z, poz. 1304, z późn. zm.), określające tryb składania wniosków o przyznanie odznaki, wzór i wymiary tej odznaki oraz sposób jej wręczenia i noszenia,
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r., nr 212 z, poz. 2153),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r., nr 71 z, poz. 650),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków i przedmiotów o cechach zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 r., nr 89 z, poz. 510),

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1901),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (t.j. Dz. U. z 2023 r., poz. 2425, z późn. zm.).

Ochrona zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach, została określona w:

- ustawie z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 164),
- ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 385),
- ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 2393).

2.1.2 Zapisy dotyczące samorządu gminnego

Ochrona zabytków znajdujących się na terenie gminy należy do obowiązków i kompetencji samorządu lokalnego. Zadania stojące przed organami administracji publicznej precyzuje wspomniany już wcześniej art. 4. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy tak, jak pozostałe organy administracji publicznej, są zobowiązane m. in. do:

- zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobiegania zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- uwzględniania zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Realizacji tych zadań ma służyć m. in. prowadzenie gminnej ewidencji zabytków, o której jest mowa w art. 22, ust 4 cytowanej ustawy: „*Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków*”. Stanowi ona podstawę do sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami.

Ujęcie zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków nie stanowi jeszcze formy jego ochrony prawnej, jednakże stanowi podstawę do objęcia tych zabytków (nie wpisanych do rejestru zabytków i nie będących parkami kulturowymi) ochroną w formie zapisu w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Ustawa ponadto upoważnia Radę Gminy, po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, do utworzenia parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art. 16). W celu realizacji zadań związanych z ochroną parku kulturowego Rada Gminy może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem.

Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony i zarządzany na podstawie zgodnych uchwał Rad Gmin (związku gmin), na terenie których ten park ma być utworzony.

Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego

Trybunał Konstytucyjny w orzeczeniu z dn. 18 maja 2023 r. w sprawie gminnej ewidencji zabytków (art. 22, ust. 5, pkt. 3) stwierdził:

Art. 22 ust. 5 pkt 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840) w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przed dokonaniem takiego ograniczenia, jest niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

2.1.3 Organizacja organów ochrony zabytków

Organami ochrony zabytków są (art. 89): minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków oraz wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Wojewódzki Konserwator Zabytków, który kieruje wojewódzkim urzędem ochrony zabytków.

Wojewódzkiego konserwatora zabytków powołuje i odwołuje wojewoda, za zgodą lub na wniosek Generalnego Konserwatora Zabytków (art. 91). Do zadań wykonywanych przez WKZ należy w szczególności:

- realizacja zadań wynikających z krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- sporządzanie w ramach przyznaných środków budżetowych planów finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- prowadzenie rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gromadzenie dokumentacji w tym zakresie;
- wydawanie zgodnie z właściwością decyzji, postanowień i zaświadczeń w sprawach określonych w ustawie oraz w przepisach odrębnych;
- sprawowanie nadzoru nad prawidłowością prowadzonych badań konserwatorskich, architektonicznych, prac konserwatorskich, restauratorskich,

robót budowlanych i innych działań przy zabytkach oraz badań archeologicznych;

- organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- opracowywanie wojewódzkich planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych oraz koordynacja działań przy realizacji tych planów;
- upowszechnianie wiedzy o zabytkach;
- współpraca z innymi organami administracji publicznej w sprawach ochrony zabytków.

Wojewoda na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków może powierzyć w drodze porozumienia prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom i powiatom, a także związkom gmin i powiatów, położonym na terenie województwa.

2.1.4 Pozostałe uwarunkowania prawne dotyczące ochrony i opieki nad zabytkami

- *Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1465 z późn. zm.).*

Ustawa reguluje zakres zadań związanych z ochroną zabytków na poziomie lokalnym. Do zadań własnych gminy należy wykonywanie zadań w zakresie m. in. kultury, ochrony zabytków i opieki nad zabytkami a także ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej.

- *Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 54 z późn. zm.).*

W ustawie zapisano, iż prognoza oddziaływania na środowisko sporządzana przy okazji opracowywania polityk, strategii, planów lub programów powinna „określać, analizować i oceniać przewidywane znaczące oddziaływania, [...] na środowisko, a w szczególności na [...] zabytki, jak również w przypadku odstąpienia od przeprowadzenia postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, ustawa nakłada obowiązek sprawdzenia, czy decyzja o odstąpieniu uwzględnia: „[...] cechy obszaru objętego oddziaływaniem na środowisko, w szczególności obszaru o szczególnych właściwościach naturalnych lub posiadających znaczenie dla dziedzictwa kulturowego wrażliwe na oddziaływania, istniejące przekroczenia standardów jakości środowiska lub intensywne wykorzystywanie terenu.

- *Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1130 z późn. zm.).*

Ustawa, obok ogólnych zapisów mówiących o uwzględnianiu w planowaniu przestrzennym wymagań „ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej”, precyzuje, co powinno być uwzględniane podczas sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego dla gminy. Uwzględniać należy uwarunkowania wynikające ze: „[...] stanu środowiska, w tym stanu rolniczej i leśnej przestrzeni produkcyjnej, wielkości i jakości zasobów wodnych oraz wymogów ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu, w tym krajobrazu kulturowego, stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej”.

Studium oraz plany zagospodarowania przestrzennego winny określać „[...] obszary oraz zasady ochrony środowiska i jego zasobów, ochrony przyrody, krajobrazu kulturowego i uzdrowisk, obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej”.

Wyznaczanie obszarów chronionych odbywa się poprzez określenie w uchwale rady gminy w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków granic stref ochrony konserwatorskiej, w przypadku miasta Lubawa oznaczonych literami: „A”, „B”, „E”, „K”, „OW”, „W”.

Istotne jest nałożenie na wójtów obowiązków zarówno zawiadomienia m.in. wojewódzkiego konserwatora zabytków o przystąpieniu do sporządzania studiów, planów zagospodarowania przestrzennego i występowania o opinie, i wnioski, jak również opiniowania (studia) lub uzgadniania.

- *Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 752 z późn. zm.).*

Ustawa traktuje zabytki w sposób szczególny, podkreślając, iż obiekt budowlany należy projektować i budować, zapewniając: „ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską”. Wymienione są rodzaje czynności w procesie budowlanym, również w kontekście obiektów wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na obszarze wpisanym do rejestru zabytków, obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

W przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymagane jest uzyskanie pozwolenia na budowę, na remont tych obiektów czy ich rozbiórkę. W tym ostatnim przypadku dopiero po skreśleniu obiektu z rejestru zabytków przez Generalnego Konserwatora Zabytków. Podobnie jest w przypadku chęci zainstalowania na takim obiekcie tablic i urządzeń

reklamowych. *Ustawa* nakazuje wprost wymóg uzyskania pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przed wydaniem pozwolenia na budowę.

Budynki „podlegające ochronie na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami” nie wymagają świadectwa charakterystyki energetycznej.

W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno – budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Nie ma w takim wypadku podstaw prawnych do nakładania takiego obowiązku na inwestora.

W przypadku obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków lub do gminnej ewidencji zabytków oraz innych obiektów budowlanych usytuowanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską ustawa przewiduje możliwość odstępstwa od przepisów techniczno - budowlanych, o których mowa w art. 7 ustawy prawo budowlane. Może to się jednak odbyć tylko w przypadkach szczególnie uzasadnionych, po uzyskaniu pozytywnej opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków w zakresie wnioskowanego odstępstwa.

- *Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1145 z późn. zm.).*

Jednym z wymienionych celów publicznych jest „opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami”. Kolejne zapisy precyzują, jakie działania wymagają pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Są to sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków stanowiących własność Skarbu Państwa (tu wyjątkiem są nieruchomości będące we władaniu Agencji Nieruchomości Rolnych) lub jednostki samorządu terytorialnego oraz wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych do spółek, podział nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków.

Ponadto dopuszczono możliwość nałożenia na nabywcę nieruchomości gruntowej oddawanej w użytkowanie wieczyste, obowiązku (zapisanego w umowie) odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych. Taki sam obowiązek można nałożyć w decyzji o ustanowieniu trwałego zarządu.

Ważne dla właściciela zabytku i zarządcy nieruchomości będącej w trwałym zarządzie są zapisy mówiące o obniżce o 50 % ceny nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków, chociaż dopuszczono tu także możliwość podwyższenia lub obniżenia tej bonifikaty oraz o obniżce o 50 % opłat z tytułu trwałego zarządu, która to bonifikata również może być podwyższona lub obniżona. Gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży „nieruchomości

wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości.”

- *Ustawa o z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1478 z późn. zm.).*

Ustawa określa „tereny zieleni” definiuje jako „tereny wraz z infrastrukturą techniczną i budynkami funkcjonalnie z nimi związanymi, pokryte roślinnością, znajdujące się w granicach wsi o zwartej zabudowie lub miast, pełniące funkcje estetyczne, rekreacyjne, zdrowotne lub osłonowe, a w szczególności parki, zieleńce, promenady, bulwary, ogrody botaniczne, zoologiczne, jordanowskie i zabytkowe oraz cmentarze, a także zieleń towarzyszącą ulicom, placom, zabytkowym fortyfikacjom, budynkom, składowiskom, lotniskom oraz obiektom kolejowymi przemysłowym”.

Zezwolenie na usunięcie drzew lub krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków wydaje Wojewódzki Konserwator Zabytków; dotyczy to również drzew owocowych. Ustawodawca posłużył się również pojęciem „wartości historycznych”, „kulturowych”, które są jednym z czynników ważnych przy tworzeniu parków krajobrazowych, zespołów przyrodniczo - krajobrazowych, ustanawianiu pomników przyrody i innych czynnościach.

- *Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 87).*

W ustawie zapisano, że „prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym”, natomiast państwo jako mecenas wspiera tę działalność, a minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może wspomóc finansowo realizację planowanych na dany rok zadań.

Sprawowanie opieki nad zabytkami jest jednym z podstawowych zadań instytucji kultury, szczególnie tych wyspecjalizowanych w opiece nad zabytkami, których celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami.

Zatem szeroko pojęta opieka nad zabytkami niekoniecznie musi oznaczać bezpośrednie czynności przy zabytku, ale również gromadzenie wiedzy o zabytkach, jej udostępnianie poprzez, np. organizację wystaw, edukację społeczeństwa dotyczącą ochrony zabytków, uświadomienie istnienia odziedziczonych po dawnych mieszkańcach dóbr kultury, uwrażliwienie na wyjątkowy charakter tego dziedzictwa.

3 Uwarunkowania zewnętrzna ochrony dziedzictwa kulturalnego

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Miejskiej Lubawa musi uwzględniać wcześniejsze zapisy dokumentów strategicznych szczebla krajowego, wojewódzkiego i powiatowego, o ile nie są sprzeczne z lokalnym interesem ochrony dziedzictwa kulturalnego Gminy Miejskiej Lubawa. Zapewni to sprawne funkcjonowanie Programu oraz jego pełną realizację.

3.1 Spójność Programu z krajowymi dokumentami strategicznymi

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.

Strategia średniookresowa – Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r. z 14 lutego 2017 r. SOR jest aktualizacją Strategii Rozwoju Kraju 2020. Aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo, przyjętej przez Radę Ministrów 25 września 2012 r.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa. W jednolitym systemie programowym przedstawia cele do realizacji w horyzoncie roku 2020 i 2030, określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągania oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Strategia przedstawia nowy model rozwoju – rozwój odpowiedzialny, czyli taki, który budując siłę konkurencyjną z wykorzystaniem nowych czynników rozwojowych, zapewnia udział i korzyści wszystkim grupom społecznym zamieszkującym różne miejsca naszego kraju.

Celem głównym projektowanych działań rozwojowych jest stworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym.

Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2030 r.:

- Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego - wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturalnego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).
- Wzmocnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 r.

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 (zwana dalej KSRR), która rozwija postanowienia Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 roku), określone w filarze rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony. KSRR jest podstawowym dokumentem strategicznym polityki regionalnej państwa w perspektywie do 2030 r.

Na poziomie regionalnym istotą zmian jest wprowadzenie aspektów przestrzennych do strategii rozwoju województwa – tzw. model struktury funkcjonalno - przestrzennej województwa.

Dotychczasowe plany zagospodarowania przestrzennego województw staną się elementem strategii. Tym samym strategii zostaną mocniej osadzone w problematyce związanej z rozwojem przestrzennym. Zważywszy na to, że zmiany związane z rezygnacją z planów zagospodarowania przestrzennego województw wejdą w życie dopiero po 2025 r., w okresie obowiązywania niniejszego planu będą one w fazie prac przygotowawczych do ich wdrożenia.

Na poziomie lokalnym wprowadza się możliwość przygotowywania strategii rozwoju gminy lub też strategii rozwoju ponadlokalnego w przypadku dokumentu wspólnego dla kilku gmin. W obu przypadkach dokumenty te łączą ze sobą sferę społeczno - gospodarczą i przestrzenną. Wiele samorządów terytorialnych przygotowywało dotychczas strategię rozwoju, jednak nie były one osadzone w przepisach prawnych. Proponuje się, żeby strategia nie była obligatoryjna – nie każda bowiem gmina ma potrzebę posiadania takiej strategii.

Ustawa ma na celu wzmacnianie obszarów o szczególnych warunkach społecznych, gospodarczych i przestrzennych, do których konieczne jest skierowanie pomocy publicznej – tzw. obszary strategicznej interwencji (OSI).

Głównym obszarem oddziaływania polityki regionalnej w tym zakresie będzie poprawa dostępności przestrzeni publicznej oraz usług publicznych zarówno w aspekcie architektonicznym, jak też informacyjnym i komunikacyjnym. Poprawa dostępności obejmie nie tylko infrastrukturę w ramach służby zdrowia oraz edukacji, ale również obiekty turystyczne, sportowe, tereny rekreacyjne oraz zabytki i miejsca kultury. Szczególnie istotne będzie realizowanie działań w tym zakresie na obszarach małych miast i na wsi, gdzie poziom dostępności przestrzennej jest zdecydowanie niższy niż w pozostałej części kraju. Dostępna przestrzeń publiczna przyczyni się do wykorzystania potencjału wszystkich mieszkańców, integrację międzypokoleniową, poprawę bezpieczeństwa i nowe możliwości rozwoju gospodarczego regionów.

W zakresie infrastruktury kultury celem będzie stworzenie optymalnych warunków dla prowadzenia działalności kulturalnej, poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury instytucji kultury, a także innych podmiotów działających w tym obszarze.

Krajowy Program Ochrony Zabytków na lata 2023–2026

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 84 stanowi, iż: W celu stworzenia warunków niezbędnych do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego inicjuje i opracowuje przy pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Krajowy program ochrony zabytków na lata 2013 – 2026 został przyjęty przez Radę Ministrów Uchwałą nr 242 Rady Ministrów z 8 grudnia 2023 r. w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023–2026” (Dz. Urz. Monitor Polski z 28 grudnia 2023 r. poz. 1470). Ma na celu realizację przepisu art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zainicjowanym i opracowanym przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Celem programu jest zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych czy zwiększenie zastosowania nowych technologii.

Najważniejsze cele programu:

Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- system bezpieczeństwa zabytków;
- projektowanie konserwatorskie.

Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;

rozwój portalu zabytek.pl.

Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

3.2 Spójność Programu z wojewódzkimi i powiatowymi dokumentami strategicznymi

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko - Mazurskiego na lata 2024 - 2027 został przyjęty Uchwałą LV/858/23 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 19 grudnia 2023 r. w sprawie przyjęcia „Programu opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2024-2027”.

Program określa cel główny i dwa cele szczegółowe wraz z kierunkami działań. Cele i działania zostały wyznaczone w oparciu o wyniki aktualnej diagnozy uwarunkowań dziedzictwa kulturowego regionu. Program na lata 2024-2027 jest aktualizacją i rozwinięciem „Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2020-2023”.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i przestrzeni kulturowej zdaniem autorów programu powinna być skorelowana z polityką rozwoju regionalnego. Dlatego też przyjęte cele są zgodne ze strategią rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego, ustaleniami Planu zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego oraz Strategią rozwoju turystyki województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025, a także z krajowymi strategicznymi dokumentami. Realizacja celów i działań Programu przyczyni się do stworzenia warunków dla kreowania i realizowania działań z zakresu opieki i ochrony zabytków w województwie. Wpłynie to na ochronę materialnych zasobów dziedzictwa kulturowego łącznie z ochroną krajobrazu kulturowego, budowanie tożsamości regionalnej oraz rozwijanie i krzewienie wiedzy o regionie.

Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego (Uchwała Nr XIV/243/20 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 18.02.2020 r. w sprawie przyjęcia strategii rozwoju województwa: „Warmińsko-Mazurskie 2030. Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego”)

Celem głównym Strategii jest „spójność ekonomiczna, społeczna i przestrzenna Warmii i Mazur z regionami Europy”. W Strategii wskazano cele strategiczne i operacyjne, w tym odnoszące się do tożsamości regionalnej mieszkańców i dziedzictwa kulturowego. W ramach celu operacyjnego „Ukształtowana tożsamość” (cel strategiczny „Kreatywne aktywności”) zakłada się, że polityka rozwoju województwa w zakresie dziedzictwa kulturowego będzie ukierunkowana na ciągłe budowanie tożsamości regionalnej, rozwijanie i krzewienie wiedzy o regionie w ujęciu historycznym, teraźniejszym i w przyszłości.

W kierunkach działań celu operacyjnego „Silny kapitał społeczny” (cel strategiczny: „Mocne fundamenty”) znajduje się rewitalizacja – działania mające na celu wyprowadzenie ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych w miastach regionu (w szczególności w miastach małych i średnich) m.in. poprzez przywrócenie lub nadanie im nowych funkcji społecznych, kulturalnych, gospodarczych, edukacyjnych lub rekreacyjnych. W kierunku działań „Produkty i usługi wysokiej jakości” celu operacyjnego „Inteligentna specjalizacja” przyjęto tworzenie nowych i udoskonalanie istniejących produktów turystycznych z wykorzystaniem nowych technologii, a także podniesienie jakości usług poprzez zastosowanie aplikacji, wizualizacji oraz wprowadzanie IT do obsługi ruchu turystycznego m.in. w muzeach, w terenie, w tym na obszarach archeologicznych i cennych kulturowo oraz przyrodniczo (cel strategiczny: „Inteligentna produktywność”).

Program wsparcia rozwoju kultury województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025 został przyjęty Uchwałą Nr 30/654/18 Zarządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 10 lipca 2018 r.

Celem Programu wsparcia rozwoju kultury województwa warmińsko - mazurskiego do roku 2025 jest określenie głównych zadań administracji samorządowej województwa oraz podległych mu jednostek w tej dziedzinie. Program określa podstawowe elementy planistyczne regionalnej polityki kulturalnej. Należy do nich konieczność ochrony dziedzictwa kulturowego i rozwijanie regionalnej tożsamości w oparciu o dorobek pokoleń mieszkańców Warmii i Mazur. Program ma także zwrócić uwagę na potrzebę inspirującego i wspierającego podejścia administracji regionu do aktywności kulturalnej jego mieszkańców traktowanej także jako jedno z kół zamachowych rozwoju regionu.

Cele strategiczne rozwoju kultury w województwie warmińsko - mazurskim:

- I. Infrastrukturalny: Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego jako podstawy rozwoju i upowszechniania kultury oraz dostosowywanie infrastruktury kulturalnej (oraz zarządzania nią) do współczesnych standardów i trendów światowych.
- II. Społeczny: Rozwój edukacji w zakresie kształtowania kompetencji kulturowych i wspieranie społecznej aktywności kulturalnej rozumianej jako tworzenie kultury, jak i uczestnictwo w kulturze.
- III. Gospodarczy: Promocja województwa poprzez kulturę oraz promocja kultury regionu służąca wzrostowi jego atrakcyjności i konkurencyjności.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego
(Uchwała Sejmiku Województwa Warmińsko - Mazurskiego Nr XXIX/832/18 z dnia 28 sierpnia 2018 r.)

Plan ma na celu równoważenie różnych sfer rozwoju województwa w przestrzeni, jednocześnie służy konkretyzacji przestrzennej celów sformułowanych w strategii rozwoju województwa warmińsko - mazurskiego i określa uwarunkowania przestrzenne do formułowanych programów rozwoju. Główny cel zagospodarowania przestrzennego województwa to: „ład przestrzenny i zrównoważony rozwój jako podstawa kształtowania polityki przestrzennej województwa”. Dla realizacji polityki przestrzennej w odniesieniu do środowiska przyrodniczego i kulturowego przyjęto Obszar 3. Środowisko przyrodnicze i kulturowe. Ochrona dziedzictwa kulturowego i kształtowanie tożsamości regionalnej.

Strategia Rozwoju Turystyki Województwa Warmińsko-Mazurskiego do roku 2025
(Uchwała Nr XVIII/425/16 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 28 czerwca 2016 r. w sprawie dokonania aktualizacji Strategii Rozwoju Turystyki Województwa Warmińsko-Mazurskiego)

Cel główny strategii to: „Turystyka staje się wiodącą, synergiczną dziedziną gospodarki województwa warmińsko-mazurskiego, wywierając pozytywny wpływ na rozwój wielu innych sektorów gospodarki regionu.”

W Strategii określono kierunki strategiczne rozwoju turystyki w województwie, priorytety rozwojowe oraz cele rozwojowe. Rozwój turystyki ma nastąpić m.in. poprzez wykorzystanie zasobów kulturowych regionu.

Podczas tworzenia programu opieki nad zabytkami dla miasta Lubawa nie uchwalono jeszcze nowego planu w powiecie iławskim

Program opieki nad zabytkami powiatu iławskiego na lata 2021-2024 został przyjęty Uchwałą Nr XXII/190/20 Rady Powiatu Iławskiego z dnia 22 grudnia 2020 r. w sprawie przyjęcia Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Iławskiego na lata 2021-2024.

Podstawowym założeniem Programu jest ukierunkowanie działań lokalnego samorządu na poprawę stanu zachowania i utrzymania środowiska kulturowego. Dla realizacji tego założenia w ostatnich latach kładzie się coraz większy nacisk na aktywizację lokalnych środowisk samorządowych. W ramach budowy nowoczesnego oblicza „społeczeństwa obywatelskiego” dostrzega się potrzebę pogłębiania samoświadomości społeczeństwa w oparciu o fundamenty miejscowych tradycji kulturowych. Lokalna tradycja jest szczególnie cennym dziedzictwem kulturowym, składa się ze splotu wydarzeń (kontekst dziejowy, historie poszczególnych ludzi, rodzin, grup społecznych) i zachowanych pamiątek (zabytki

archeologiczne, zachowane ukształtowanie przestrzeni miejskiej i wiejskiej, zabytki architektury i budownictwa, zabytki ruchome). Miejscowa historia zaś, najczęściej dotycząca poszczególnych rodzin czy niewielkich grup mieszkańców, z reguły połączona jest z dziejami regionu czy kraju.

Realizacji sformułowanych wyżej celów służyć będą m.in. następujące działania:

1. zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego,
2. szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu,
3. edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym,
4. promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego, służąca kreacji produktów turystyki kulturowej,
5. wspieranie działań zmierzających do pozyskania środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
6. opiekuńcze, restauratorskie i budowlane przy obiektach zabytkowych, co do których samorząd powiatu ławskiego ma tytuł prawny, zabezpieczenie i utrzymanie tych obiektów, oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie.

4 Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturalnego

4.1 Spójność Programu z lokalnymi dokumentami strategicznymi i programami

Z punktu widzenia gminy najważniejsze są zapisy prawa miejscowego. Ochrona zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy znalazła swoje miejsce w dokumentach o charakterze strategicznym dla gminy oraz opracowaniach wyznaczających kierunki polityki przestrzennej gminy: studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gmin, programów i dokumentów dotyczących ochrony przyrody.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy miejskiej Lubawa (Uchwała Nr XXXIV/350/2014 Rady Miasta Lubawa z dnia 26 marca 2014 r., zmieniona Uchwałą Nr XXXIII/282/2017 Rady Miasta Lubawa z dnia 30 czerwca 2017 roku) oraz Uchwałą Nr XXXIX/344/2022 Rady Miasta Lubawa z dnia 29 marca roku w sprawie uchwalenia zmiany Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Lubawa. W załączniku nr 1 do uchwały nr XXXIX/344/2022 znajduje się ujednolicony tekst studium.

Studium jest dokumentem określającym politykę przestrzenną gminy oraz planowany sposób zagospodarowania całego obszaru gminy i stanowi podstawę do opracowania przez burmistrza miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Zapisy dotyczące szeroko ujętego dziedzictwa kulturowego zostały zapisane w pkt. 10 OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I ZABYTKÓW:

- 10.1. Program opieki nad zabytkami.
- 10.2. Lokalny program rewitalizacji.
- 10.3. Zarys historii miasta, krajobraz kulturowy i opis najcenniejszych zabytków.
- 10.4. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków oraz zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków.
- 10.5. Inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz wyznaczone przez Burmistrza.
- 10.6. Strefy konserwatorskie – pełnej ochrony konserwatorskiej, ochrony konserwatorskiej, ochrony ekspozycji, ochrony krajobrazu.
- 10.7. Archeologiczne dziedzictwo kulturowe – stanowiska archeologiczne i strefy ich ochrony.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla miasta Lubawa (Uchwała Nr XL/289/98 Rady Miejskiej w Lubawie z dnia 26 maja 1998 r.). Jako akt prawa miejscowego stanowi podstawę planowania przestrzennego oraz ustalania warunków zabudowy i zagospodarowania terenu w gminie. Ma on wiążące i nadrzędne znaczenie dla gospodarki

nieruchomościami. Ustalenia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i krajobrazu w MPZP powinny sprzyjać ochronie otoczenia zabytków przed zbyt intensywną działalnością gospodarczą oraz umożliwić uniknięcie inwestycji, które mogłyby zubożyć krajobraz kulturowy. W celu ochrony i kształtowania krajobrazu kulturowego ustalono sfery konserwatorskie:

- sfera A - pełnej ochrony konserwatorskiej,
- sfera B - ochrony konserwatorskiej,
- sfera W - pełnej ochrony archeologicznej,
- sfera OW - ochrony archeologicznej,
- sfera E - ochrony ekspozycji,
- sfera K - ochrony krajobrazu.

Systematyzacja do dnia dzisiejszego nie uległa zmianie. Zapisy te znajdują się § 21 - Dział IV „W zakresie kształtowania krajobrazu i ochrony środowiska”.

Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Miasta Lubawa do 2030 roku – Załącznik do Uchwały Nr XLI/361/2022 Rady Miasta Lubawa z dnia 27 maja 2022 r.

„Strategia Rozwoju Miasta Lubawa do 2030 roku” jest dokumentem zawierającym kontynuację wielu działań i inicjatyw wspierających rozwój miasta, które zostały wpisane i realizowane zgodnie z założonymi celami i kierunkami rozwoju w poprzednim dokumencie strategicznym Miasta Lubawa, tj. „Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Lubawy do 2025 roku”.

Plan operacyjny Strategii składa się z czterech priorytetów: przestrzeń, środowisko, społeczeństwo i gospodarka, które są równoważne względem siebie i jednocześnie nawzajem uzupełniają się. Działania realizowane w sferze gospodarczej i społecznej muszą być zgodne łądem przestrzennym. Natomiast poprawa jakości infrastruktury technicznej pozytywnie wpłynie nie tylko na sferę społeczną i gospodarczą, ale również na sferę środowiskową, poprawiając jakość środowiska naturalnego.

Z punktu widzenia ochrony zabytków istotne są założenia I celu strategicznego czyli - Zwiększenie standardu i dostępności przestrzeni publicznej. Zakłada on między innymi dalszą rewitalizację zdegradowanego obszaru miejskiego poprzez:

- Opracowanie Gminnego Programu Rewitalizacji,
- Rewitalizacja/zagospodarowywanie pustych przestrzeni,
- Odrestaurowanie/ odremontowanie obiektów zabytkowych,
- Zagospodarowanie przestrzeni publicznej.

4.2 Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Miejskiej Lubawa

4.2.1 Zarys historia miasta

Pierwsza wzmianka źródłowa na temat ziemi lubawskiej mówiąca o istnieniu grodu w Lubawie pochodzi z 1216 r. Świadczy o tym dokument podpisany przez papieża Innocentego III z 18 stycznia 1216 roku, w którym potwierdził Chrystianowi - biskupowi pruskiemu – posiadanie ziemi lubawskiej stanowiącej darowiznę od nowo nawróconego Prusa imieniem Surwabuno. Od 1257 roku Lubawa i okolice przeszły na własność biskupów chełmińskich, którzy utworzyli tutaj jednostkę terytorialną tzw. „biskupi klucz lubawski”. Biskupi wybudowali w Lubawie wspaniały zamek będący ich stałą rezydencją. W 1260 roku miejscowość była już znacznym centrum o charakterze miejskim i obronnym. W roku 1269 Lubawa została zburzona w czasie najazdów Prusów z plemienia Sudowów. Dzięki wysiłkowi mieszkańców dość szybko ją odbudowano. Doceniając ten trud biskup chełmiński Herman (1303-1311 r.) wydał przywilej lokacyjny dla Lubawy. Niestety dokument ten nie zachował się do naszych czasów. Wspomina o tym jedynie wznowiony przywilej lokacyjny dla Lubawy biskupa chełmińskiego Ottona z 13 kwietnia 1326 roku. Po roku 1326 Lubawa rozwijała się w oparciu o zasady prawa chełmińskiego, tworząc stopniowo organ samorządowy, czyli radę miejską. W 1440 roku miasto przystąpiło do Związku Pruskiego walczącego przeciwko Zakonowi Krzyżackiemu. Od pokoju toruńskiego (1466 r.) Lubawa wraz z okolicą należała do Polski aż do I rozbioru w 1772 r. Na ten okres przypada najszybszy rozkwit miasta. Szczególnie rozwinął się handel i rzemiosło.

Od 1772 roku w wyniku postanowień traktatu wersalskiego Lubawa przeszła pod panowanie króla pruskiego. Pożary i wojny oraz zerwanie powiązań gospodarczych i politycznych miasta z Polską spowodowały jego upadek. W 1774 roku w Lubawie stanął garnizon pruski. Jednocześnie nowe władze rozpoczęły akcję kolonizacyjną, ściągając na ziemię lubawską osadników niemieckich, w znacznej mierze wyznania ewangelickiego. Na mocy traktatu tylżyckiego z 7 lutego 1807 r. ziemia lubawska weszła w skład Księstwa Warszawskiego. Zniszczenia spowodowane wojnami napoleońskimi pogorszyły sytuację miasta. Mimo napływu dużej liczby ludności niemieckiej ziemia lubawska zachowała swój polski charakter. W mieście umacniały się tendencje patriotyczne.

W II połowie XIX w. Lubawa oraz ówczesny powiat lubawski stał się znaczącym ośrodkiem polskiego ruchu narodowego w zaborze pruskim. Stąd też wywodzili się ochotnicy do oddziałów powstańczych w 1863 r., tworząc tzw. kompanię lubawską. Okres ten przyniósł też ziemi lubawskiej ponowny wzrost gospodarczy. Miasto pełniło funkcje ośrodka usługowego dla rolnictwa.

Na mocy traktatu wersalskiego powiat lubawski powrócił do Polski. 19 stycznia 1920 roku do Lubawy wkroczyły entuzjastycznie witane oddziały polskiej armii generała Józefa

Hallera. Rozpoczął się nowy okres w dziejach miasta – okres międzywojenny, w którym Lubawa utrzymała nadal swój charakter zaplecza usługowego dla rolnictwa. Okupacja hitlerowska przyniosła wzmożoną eksterminację ludności polskiej. Na terenie Lubawy zlokalizowany był obóz karny dla nieletnich. Wraz z wyzwoleniem miasto popadło w ruinę. Zniszczenia wojenne po przejściu II Frontu Białoruskiego sięgały ok. 80 % budynków i budowli. Mimo ogromnych zniszczeń ocalały obiekty architektury sakralnej stanowiące dziś chlubę miasta.

4.2.2 Krajobraz kulturowy i zabytki nieruchome

Już od początku XIII w. z miastem i okolicą wiąże się historyczne pojęcie ziemi lubawskiej.

Ziemia Lubawska

Pierwszą znaną wzmiankę o ziemi lubawskiej (terra Lubavia) zawiera dokument papieża Innocentego III z 18 lutego 1216 roku. Pojęcie „ziemia lubawska” początkowo nie oznaczało odrębnego terytorium plemiennego, a tylko małą ziemię (obszar należący do lokalnego władcy). Była to włość władcy pruskiego Surwabuno położona na lewym brzegu rzeki Drwęcy. Obszar znajdujący się na prawym brzegu rzeki należał już do ziemi chełmińskiej, będącej ówczesnie pod panowaniem księcia mazowieckiego Konrada. Dopiero w następnych latach w związku przede wszystkim z chrystianizacją nastąpiło rozszerzenie granic ziemi lubawskiej z włości Surwabuno na znacznie większy rejon, który w połowie XIII i w XIV wieku występował również w źródłach jako terra Lubavia. Prawdopodobnie już przed podziałem kościelnym Prus na diecezje (1243 rok) ziemia lubawska powiększyła swoje terytorium. Jej granice przebiegały wówczas następująco: na zachodzie wzdłuż Drwęcy na odcinku od ujścia Brynicy do ujścia Gizeli (Gryźła, Gryzela), następnie nieco na północ od tej rzeczki granica dochodziła do miejscowości Zajączki. Za tą wsią skręcała na południe i docierała do rzeki Wel w okolicy Jeziora Rumiańskiego. Dalej biegła wzdłuż Welu do Lidzbarka Welskiego. Potem skręcała na zachód, dochodziła do rzeczki Brynicy i wzdłuż jej biegu do Drwęcy.

Centralnym ośrodkiem politycznym i handlowym ziemi lubawskiej w XII i XIII wieku była oczywiście Lubawa, pruska osada obronna. Jej mieszkańcy musieli tworzyć już wówczas silną i bardzo żywotną grupę społeczną wywierającą wpływ na okolicę, skoro we wspomnianym dokumencie papieskim z 18 lutego 1216 roku przyległe do Lubawy tereny zostały nazwane terra Lubavia.

Lubawa posiada wiele zabytków, które wraz z czytelnie zachowanym średniowiecznym układem urbanistycznym stanowią dużą atrakcję turystyczną.

Kościół pod wezwaniem św. Anny

Najstarszą budowlą sakralną miasta jest jednonawowy, bogato wyposażony, gotycki kościół św. Anny. Kościół wzniesiono około 1330 r. Jest on murowany z cegły w stylu gotyckim, jednonawowy na rzucie prostokątnym. Kilkakrotnie odbudowywany po pożarach trapiących miasto w XVI wieku. W późniejszych wiekach dokonywano rozmaitych przeróbek w stylu renesansowym. W 1582 roku przybudowano do kościoła od strony południowej wspaniałą, kwadratową, pokrytą półkolistą kopułą, renesansową kaplicę Mortęskich - fundowaną przez Magdalenę Mortęską. Znajduje się tam barokowy ołtarz z figurką patronki ziemi lubawskiej - Matki Boskiej Lipskiej. Słynąca cudami rzeźba jest umieszczona w złożonym medalionie ołtarza. Prowadzi do niej bogaty portal z początku XVII wieku. Wspaniałe grobowce w kaplicy Mortęskich uległy zniszczeniu prawdopodobnie w czasie wojen szwedzkich w XVII wieku. Pod kaplicą znajduje się krypta grobowa rodziny Mortęskich. Około roku 1600 przerobiono szczyt zachodni kościoła oraz dobudowano zakrystię.

Kościół posiada bogate wyposażenie wnętrza m.in. złożony barokowy ołtarz główny z 1723 r. z obrazem Matki Boskiej Różańcowej (ok. 1600 r.). Wykonany jest z ciemnego drewna i sięga aż do typowego dla baroku iluzorycznego sklepienia kolebkowego. Równie piękne są barokowe ołtarze boczne.

W początkach XVII wieku przebudowano kruchtę północną, tworząc kaplicę Aniołów Stróżów. W XIX wieku dobudowano do niej prostokątne baptysterium. Okna południowe i północne są ostrołukowe, a w zakrystii i skarbczyku - zakończone półkoliście. W baptysterium znajdują się grobowce biskupów chełmińskich: Jana Konopackiego (+ 1530) oraz Stanisława Żeliszawskiego (+ 1571). Przy samym wejściu mieści się małe epitafium z piaskowca wojewody malborskiego Samuela Żelińskiego z 1629 roku i jego żony - Zofii z Mortęskich.

Na dachu kościoła znajdują się dwie chorągiewki z herbami biskupów: Stanisława Hozjusza (1549-1551) i Piotra Kostki (1574-1595), a na drzwiach zakrystii - herb biskupa Wawrzyńca Gembickiego z około 1600 roku. Godne uwagi są: unikalna panorama starej Lubawy zawarta w antepedium ołtarza św. Krzyża; ława barokowa z XVII wieku z herbem Odrowąż; wielki ołtarz późnobarokowy (Wniebowzięcia), bogato złożony z około roku 1700; barokowa rzeźba ludowa z pierwszej połowy XIX wieku wyobrażająca "Zmartwychwstałego Chrystusa".

Kościół pod wezwaniem św. św. Jana Chrzciciela i Michała wraz z zespołem poklasztornym bernardynów

Nieco późniejszy jest kościół św. Jana Chrzciciela wchodzący w skład zespołu poklasztorne franciszkanów. Świątynia powstała na miejscu zbudowanej około 1366 r. -

jeszcze przez biskupa Wikbolda Dobilsteina (1363 – 1385) - kaplicy pod tym samym wezwaniem. Kolejny fundator biskup Mikołaj Chrapicki (1496-1508) w latach 1502 - 1506 powiększył kaplicę, pobudował klasztor i osadził w nim niemiecki konwent franciszkanów o najsurowszej regule sprowadzonych z Saalfeld w Saksonii.

Okres reformacji to zły czas dla historii klasztoru. W latach 1566 – 1580 stał pusty. Dopiero biskup Piotr Kostka (1574-1595) sprowadził do Lubawy nowych zakonników, tym razem byli to już bernardyni z polskiej prowincji. Lubawski klasztor po odrestaurowaniu był pierwszym polskim konwentem bernardyńskim w Prusach Królewskich. W drugiej połowie XVII wieku w czasach swojej świetności był już cały murowany. W najstarszym skrzydle znajdowała się zakrystia ze skarbcem, oficyna, biblioteka oraz pokoje nad refektarzem. Późniejsze drugie i trzecie skrzydło były bogato wyposażone, a całość zamykało ostatnie czwarte skrzydło położone najbliżej kościoła, tworząc w ten sposób założenie na planie kwadratu. Wszystkie skrzydła posiadały krużganki i okazałe zdobione sklepienia. Z czteroskrzydłowego założenia do dziś przetrwały trzy podstawowe: wschodnie, południowe i zachodnie.

12 marca 1821 roku na rozkaz króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III kościół został zniesiony i przekazany gminie protestanckiej. Wkrótce wewnątrz kościoła przystosowano do liturgii protestanckiej. Po drugiej wojnie światowej budynki klasztorne zostały przekazane szkole podstawowej. W latach 1974-1975 kościół, popularnie zwany wtedy szkolnym, został oddany jako filialny w użytkowanie lubawskiej parafii. Szkoła podstawowa w budynkach klasztornych miała swoją siedzibę do roku 1975. 3 września 2003 r. budynek dawnego klasztoru został przekazany parafii katolickiej św. Jana Chrzciciela i Michała w Lubawie. W ten sposób prawie po 200 latach całością zabudowań ponownie administruje kościół katolicki.

Kościół posiada unikalny strop kasetonowy z XVII w. Na uwagę zasługuje również gotycki krucyfik przywieziony na początku XVI w. przez franciszkanów z ich macierzystego klasztoru oraz płyta nagrobna fundatora klasztoru biskupa Mikołaja Chrapickiego znajdująca się w posadzce prezbiterium.

Kościół pod wezwaniem św. Barbary

Ciekawym obiektem jest kościół szpitalny pod wezwaniem św. Barbary zbudowany w latach 1770 - 1779. Wcześniej istniał w tym miejscu szpital i kościół pod wezwaniem św. Jerzego. Po pożarach dwukrotnie odbudowany w roku 1511 i 1616. Podczas pierwszej wojny szwedzkiej kościół został ponownie zniszczony i odbudowany w latach 1672 – 1676, ale już pod wezwaniem św. Jana i Barbary. Obecny kościół jest drewniany, barokowy, zbudowany na podmurówce kamiennej, konstrukcji zrębowej, oszalowany. Stanowi przykład wysokiego kunsztu ludowej ciesielki. Od wschodu do połowy wtopiona w fasadę stoi prostokątna wieża konstrukcji zrębowej, kryta daszkiem czterospadowym z ośmioboczną ażurową latarnią. Wyposażenie wnętrza jest jednolite późnobarokowe bez polichromii,

utrzymane w przyciemnionej kolorystyce z minimalnymi złoceniami. Pochodzi ono z czasu budowy kościoła. Wystrój kościoła zalicza się do najpiękniejszych wnętrz barokowych na terenie województwa warmińsko - mazurskiego. Na wieży kościoła znajduje się zabytkowy dzwon z 1716 roku, lany w Gdańsku.

Sanktuarium w Lipach

Na uwagę zasługuje Sanktuarium w pobliskich Lipach - miejsce kultu maryjnego. Znajduje się tam słynąca łaskami figurka Matki Boskiej Lipskiej - Patronki ziemi lubawskiej. Rozbudowane sanktuarium może przyjmować wielotysięczne rzesze wiernych a odpust, który tradycyjnie odbywa się na początku lipca, przyciąga co roku wielu pątników. Od około XIII w. stała w tym miejscu drewniana kaplica, która z czasem spłonęła i dopiero w 1626 roku pobudowano tu pierwszy murowany kościół. Niestety i ten kościółek spłonął w 1861 r. Obecnie znajduje się tam neogotycki kościół poświęcony w 1870 r. pod wezwaniem Nawiedzenia NMP. Szczyt południowy kościelnej zakrystii przebudowano w 1953 r.

Kult Matki Boskiej Lipskiej sięga czasów, kiedy Lubawę i jej okolicę zamieszkiwały plemiona Prusów. Samo Sanktuarium położone jest 2 kilometry od centrum miasta w kierunku wschodnim. W zamierzchłych czasach okolice te porastały gęste lasy z przewagą lasu lipowego. Przydomek Matki Boskiej Lipskiej nie jest więc przypadkowy.

Stara legenda lubawska głosi, że po nawróceniu się Surwabuno, nobila pruskiego z plemienia Sasinów, pogańskiego władcy grodu, mieszkańcy zobaczyli w pobliskich Lipach jasność rozlaną wokół korony drzewa lipowego w miejscu, gdzie od wieków składano krwawe ofiary. Źródłem światła była niewielka figurka Matki Boskiej tkwiąca w gałęziach drzewa. Figurkę zaniecono do istniejącego już wtedy lubawskiego kościoła. Jednak nazajutrz figurka zniknęła z kościoła i ponownie pojawiła się na tym samym drzewie. Po ponownym przeniesieniu figurki do Lubawy cud się powtórzył. Wtedy władca Lubawy Surwabuno wraz z biskupem Chrystianem oraz mieszkańcami udali się w procesji do Lip, wzywając do zaprzestania pogańskich praktyk. Ścieli prastarą Lipę i na tym miejscu pobudowano kaplicę. Z obawy jednak, aby figurka nie została zbezczeszczona, zabrano ją do Lubawy, obiecując jednocześnie, że co roku będzie ona przynoszona do Lip. Do dziś co roku 1-2 lipca odbywa się odpust i tak jak przed wiekami mieszkańcy ze swoją figurką pielgrzymują do Sanktuarium.

Istnieje druga wersja, według której kaplica powstała po krwawej bitwie, która miała miejsce w 1263 r. pod Figankami (Fiugajki) koło Lubawy. Krzyżacy doznali w niej ogromnej jak na owe czasy klęski za sprawą przywódcy plemienia Natangów Henryka Monte. W walce poległ mistrz krajowy Helmerich von Rechenberg oraz 40 braci rycerzy, nie licząc kilkakrotnie większej liczby wspomagających ich wojowników niższej rangi. Jak wielka to była klęska zrozumiemy dopiero wtedy, gdy uświadomimy sobie, że cała potęga Zakonu w tamtych czasach liczyła około 200 rycerzy. Po krwawej bitwie osiadł w Lipach w

pobudowanej przez siebie grocie pobożny lubawianin, by się tu modlić za poległych, zarówno spośród powstańców pruskich, jak i Krzyżaków. Po jego śmierci Krzyżacy ufundowali drewniany kościółek pod wezwaniem Narodzenia Matki Boskiej, by uczcić pamięć poległych.

Rezydencja biskupów chełmińskich

Z pięknego zamku biskupów chełmińskich wzniesionego na początku XIV wieku pozostały ruiny, które tworzą niepowtarzalny klimat Lubawy i podnoszą jej walory turystyczne. Lubawski zamek czasy swojej świetności przeżywał, będąc przez 500 lat główną rezydencją biskupów chełmińskich.

Budowę zamku rozpoczęli budowniczowie cysterscy około 1301 roku, prawdopodobnie w ostatnim roku urzędowania biskupa Henryka Schoenka (1292 - 1301), a kontynuowano ją w czasach władania biskupa Hermana (1303 - 1311). Cystersi budowlę wzniesli częściowo z kamienia, a częściowo z cegły. U dołu mamy mury z połudowcowych głazów, u góry cegły w układzie wendyjskim. Zamek posiadał wysokie mury, wały obronne i most zwodzony, chroniony był przez baszty z wysoką strzelistą wieżą zamkową, w której znajdował się ozdobny zegar wieżowy. Wokół murów obronnych biegły fosy, za którymi rozpościerały się wspaniałe biskupie ogrody. Ostateczne ukształtowanie późnośredniowiecznego czteroskrzydłowego zamku przypadło na początek XV w. W XVII w. późnogotycki zamek został gruntownie przebudowany i rozbudowany. Zyskał wtedy wysoką (blisko 60 m) oktagonálną wieżę górującą nad miastem. Prace te uczyniły z zamku wygodną i bezpieczną wczesnobarokową rezydencję.

Wiek XVI i XVII to czas władania lubawskim zamkiem przez wielkich biskupów humanistów i dyplomatów. Wtedy administrowanie tą diecezją stanowiło pierwszy stopień do wielkich karier kończących się awansami do najbardziej liczących się stolic biskupich: Włocławka, Krakowa i Gniezna, aż po najwyższe godności kościelne, stąd wywodziło się czterech późniejszych prymasów Polski.

Dostęp do lubawskiego zamku nie był łatwy i w pełni zasłużył sobie na opinię zamku trudnego do zdobycia. Od północy i północnego - wschodu osłaniały go wielkie, grząskie moczary. W każdym rogu dziedzińca stała wieża obronna. Warownia lubawska uważana była za jedną z silniejszych w ziemi chełmińskiej.

Ostatnim ordynariuszem chełmińskim rezydującym w Lubawie był Andrzej Ignacy Baier (1759-1785). Od 1787 roku, kiedy jego następcą biskup Jan Karol von Hohenzollern polecił rozebrać niektóre zabudowania, nastąpiła stopniowa rozbiórka budynków zamkowych. W 1813 r. zamek został trafiony piorunem i spłonął wraz z wieżami. Pomogło to w podjęciu ostatecznej decyzji i przekazaniu w 1826 r. na polecenie nadprezydenta rejencji Prusy Teodora von Schöna pozostałości zamku na materiał budowlany, pomimo udokumentowanych protestów lokalnego społeczeństwa.

Czytelny układ polokacyjny

Powstania pruskie oraz lokacja miasta doprowadziły do zatarcia śladów form wcześniej istniejących. Do dziś natomiast zachował się czytelny układ polokacyjny. Miasto lokowano na prawie chełmińskim. Lubawa została wpasowana pomiędzy koryta dwu potoków: Sandeli i Jesionki. Z tego powodu miasto uzyskało kształt zniekształconej elipsy. W tak zagospodarowaną przestrzeń średniowieczni budowniczowie wprzęgli zgodnie z gotyckimi prawidłami prostokątny rynek. Gotycka Lubawa, co jest czytelne do dziś, posiadała rynek otoczony ośmioma blokami działek, po jednej przy każdym boku i narożniku w układzie szachownicowym. Wokół miasta bieżyły ciągi uliczne wzdłuż murów miejskich.

Mury obronne miasta rozpoczął wznosić na początku XIV wieku biskup Herman z Pryzny (1303-1311). Warto w tym miejscu zauważyć, iż pierwsze mury miejskie w Polsce powstały w 1260 r. we Wrocławiu, około 1280 r. w Poznaniu, a po 1290 r. w Krakowie. Lubawa posiadała podwójny system murów obronnych. Do dziś zachowały się znaczne fragmenty wewnętrznych murów obronnych o grubości 2.5 m w wielu częściach starego miasta. Obwarowania zewnątrz przetrwały w postaci śladowej.

Zabytkowa zabudowa mieszkalna i użyteczności publicznej

Pomimo znacznych zniszczeń po II wojnie światowej zachowało się wiele zabytków architektury mieszkalnej. Do najstarszych należą dwie baszty gotyckie z XIV-XVI w., przebudowane na domy mieszkalne w XVIII - XIX w. przy ul. Pod Murami 28 i 30 oraz XVIII w. domy przy ul. Kilińskiego 4, Zamkowej 23 i 27 czy z przełomu XVIII i XIX w. przy ul. Kilińskiego 6. Sporą część zabudowy stanowią domy i kamieniczki z XIX i początku XX w. zlokalizowane przy ul. Gdańskiej, Grunwaldzkiej, św. Barbary, Jagiellońskiej, Kościelnej, Kupnera, Pomorskiej, Warszawskiej, Zamkowej czy Placu Zamkowym.

Na uwagę zasługuje powstały w latach 1863 – 1896 neogotycki szpital przy ul. Grunwaldzkiej oraz zlokalizowana przy tej samej ulicy również neogotycka szpitalna kaplica z końca XIX w.

Strój lubawski

Tradycyjny odświętny strój lubawski wyszedł z użycia już od połowy XIX w. Odzież męska, jak i kobieca, była zróżnicowana w zależności od użytych materiałów, kroju oraz wieku i zamożności mieszkańców. Pod sukmanę zakładano kamizelkę (bruszlac, westka) - długości do pasa.

W rejonie północnym i północno - zachodnim ziemi lubawskiej występowały też częściej niż na wschodzie i południu tak zwane wamsy. Była to bluza z niebieskiego sukna, obcisła, zapięta na haftkę pod szyją. Spodnie były szerokie w kolorach modrym, rzadziej

zielonym i innych. Wsuwano je w wysokie buty (skorznie). Tradycyjny ubiór męski uzupełniał wysoki kapelusz pilśniowy (filcowy), okrągły, zwężający się ku górze, z aksamitnym sznurkiem naokoło, barwy modrej, a nawet czarnej. Kapelusz przyozdabiano czasem szklanymi oczkami (zielonymi i czerwonymi) lub też pawimi piórami.

Podobnie różnobarwnie wyglądał świąteczny strój kobiecy. Najbardziej efektowną i ozdobną częścią owego ubioru były czepki. Obwiązywano je różnej wielkości chustkami; zimą wielkimi grubymi, latem cienkimi i mniejszymi. Dziewczęta zaś nosiły na głowie tylko chustki lub też chodziły z gołą głową, opuszczając warkocze. Do motywów zdobniczych należały głównie trójkąty zestawiane w czworoboki.

Do innych części kobiecego ubioru na charakteryzowanym terenie wchodziły: koszula płócienna z długimi rękawami, suknia lub spódnica oraz stanik i fartuch. Kolory były najczęściej modre, ceglaste, zielone, białe i czerwone. Rzadziej występowały ciemnoczerwony, szary lub brązowy. Stanik stanowił rodzaj bluzki, koloru ciemnoniebieskiego. Zimą bogatsze kobiety nosiły kaftany, bogato zdobione ze świecącymi guzikami. Fartuchy były zazwyczaj szerokie płócienne albo muślinowe w kolorowe pręgi. Na nogi wkładano zimową porą trzewiki skórzane, sznurowane (buciki), latem zaś - trzewiki, tzw. płytkie.

Park Miejski „Łazienki Lubawskie”

W sąsiedztwie kościoła św. Jana i Michała Archanioła przy ulicy Kupnera usytuowany jest wspomniany już wcześniej Miejski Park ze stawami tzw. Łazienki Lubawskie, który powstał w 1926 roku. Postanowiono wówczas wybudować staw z przeznaczeniem na cele łaźni letniej. Z czasem okolice upiękuszono alejkami, obsadzono ozdobnymi krzewami i drzewami. Do dziś rośnie tu wiele ciekawych okazów drzew oraz krzewów. W latach 60-tych znacznie powiększono powierzchnię parku.

W latach 2013-2014 park wraz ze stawami poddano kompleksowej odnowie w ramach realizacji projektów: „Rewitalizacja Parku Miejskiego Łazienki Lubawskie – poprawa ochrony przeciwpowodziowej” oraz „Rewitalizacja Parku Miejskiego Łazienki Lubawskie – obszar rekreacyjny z komunikacją” współfinansowanych z Funduszy UE w ramach Programu Operacyjnego Warmia i Mazury na lata 2007 – 2013.

4.2.3 Zabytki ruchome

Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków stanowią wyposażenie lubawskich kościołów. Informacje na ich temat dostępne są w siedzibie WUOZ w Olsztynie w księdze inwentarzowej B.

Rejestr zabytków ruchomych prowadzony jest, podobnie jak rejestr zabytków nieruchomych, przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek

ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę. Do rejestru nie wpisuje się zabytku wpisanego do inwentarza muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

Do rejestru zabytków ruchomych wpisanych jest 218 obiektów na podstawie 3 decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Lp.	Nr rejestru	Miejsce przechowywania zabytku	Data wpisu	Przedmiot ochrony	Ilość
1	B-136	Kościół parafialny pw. Św. Jana i Michała	26.02.1993r.	Elementy wyposażenia kościoła	20
2	B-135	Kościół filialny pw. Św. Barbary	24.11.1992r.	Elementy wyposażenia kościoła	11
3	B-154	Kościół parafialny pw. Św. Anny	27.12.1995r.	Elementy wyposażenia kościoła	187
				Razem:	218

4.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

4.3.1 Wpisy do rejestru zabytków

Na terenie miasta Lubawa w Rejestrze zabytków nieruchomych województwa warmińsko - mazurskiego znajduje się 25 wpisów. Rejestr zabytków nie jest dokumentem zamkniętym i podlega aktualizacji polegającej m.in. na uzupełnianiu jej o kolejne obiekty oraz na wykreśleniu z ewidencji obiektów nieistniejących oraz zniszczonych zabytków. Obiekt może zostać wykreślony z rejestru, gdy uległ zniszczeniu w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej, albo którego wartość będąca podstawą wydania decyzji o wpisie do rejestru nie została potwierdzona w nowych ustaleniach naukowych. Decyzje o skreśleniu obiektu z rejestru zabytków wydaje Generalny Konserwator Zabytków działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Wykaz obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków zamieszczony jest w Załączniku nr 1 do Programu.

4.3.2 Stanowiska archeologiczne

Na terenie miasta Lubawa znajdują się 2 stanowiska archeologiczne wpisane do ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie. Obszary te objęte są ochroną prawną zapisaną w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wykaz zabytkowych stanowisk archeologicznych zamieszczony jest w Załączniku nr 2 do Programu.

4.3.3 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków (GEZ)

Ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy należy do obowiązków samorządu lokalnego. Zadania stojące przed organami administracji publicznej, w tym samorządem gminnym, precyzuje art. 4 ustawy z dnia 17 września 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy między innymi mają dbać o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”.

Jednym z obowiązków nałożonych przez ustawę na gminy jest: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”. Temu zadaniu ma służyć gminna ewidencja zabytków, o której jest mowa w artykule 22. punkt 4 tego artykułu mówi: „Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy”. Natomiast punkt 5 określa zakres gminnej ewidencji:

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Zakres informacji o zabytkach nieruchomych, zawartych w karcie adresowej określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz. U. z 2021 nr 56). W 2019 roku nastąpiła ważna zmiana dotycząca GEZ. Wprowadziło ją Rozporządzenie z dnia 10 września 2019 r. zmieniające Rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2019, poz. 1886). Po wejściu w życie Rozporządzenia, czyli od dnia 4.10.2019 r., na burmistrza nałożone zostały nowe zadania związane z prowadzeniem gminnej ewidencji zabytków. Dotyczą one w szczególności:

- a) obowiązku zawiadomienia właściciela zabytku przez burmistrza o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków;
- b) obowiązku zawiadomienia właściciela zabytku przez burmistrza o włączeniu karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków;
- c) obowiązku zawiadomienia właściciela o sporządzeniu nowej karty adresowej;
- d) obowiązku zawiadomienia właściciela zabytku przez burmistrza o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków;
- e) obowiązku zawiadomienia właściciela zabytku przez burmistrza o wyłączeniu karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków;
- f) zawiadomienia, o których mowa w ppkt: a), c), d) zamieszczone są w BIP, do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o: włączeniu karty adresowej zabytku, włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków;
- g) w przypadku zabytku będącego historycznym układem urbanistycznym lub ruralistycznym, historycznym zespołem budowlanym, terenem, na którym znajduje się znaczna ilość zabytków archeologicznych lub nieruchomością o nieuregulowanym stanie prawnym zawiadomienia: o zamiarze włączenia karty adresowej, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty, o zamiarze wyłączenia karty lub o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków dokonuje się w drodze obwieszczenia umieszczonego na stronie podmiotowej BIP;
- h) w przypadku stwierdzenia niezgodności ze stanem faktycznym lub prawnym danych zawartych w dotychczasowej karcie adresowej zabytku, prezydent miasta sporządza kartę adresową według nowego wzoru.

Rozporządzenie z dnia 10 września 2019 r. wprowadziło również zasadnicze zmiany dotyczące zawartości karty adresowej. Zmienił się wzór karty adresowej poprzez rozszerzenie jej merytorycznej zawartości o trzy punkty:

- punkt „historia” oznacza konieczność przeprowadzenia kwerendy archiwalnej, analizy materiałów publikowanych oraz niepublikowanych, analizy materiałów ikonograficznych, map archiwalnych;
- punkt „wartości” wymaga przygotowania metodologii wartościowania zabytków niewpisanych do rejestru zabytków usytuowanych na terenie gminy;
- punkty „stan zachowania” i „postulaty konserwatorskie” wymagają oględzin obiektu oraz analizy istniejącej dokumentacji.

Poza tym kartę wg nowego wzoru zatwierdza wojewódzki konserwator zabytków, a dokumenty dotyczące zabytku, uzasadniające treść w karcie adresowej zabytku gromadzi się w sposób zapewniający ich kompletność i ochronę przed nieuprawnionym dostępem.

Ewidencja zabytków nie jest zbiorem zamkniętym. Winna podlegać okresowej aktualizacji, polegającej m.in. na uzupełnianiu jej o kolejne budynki oraz na wykreśleniu z ewidencji obiektów nieistniejących oraz gruntownie przebudowanych (zmiana bryły budynku, układu i wielkości otworów okiennych, skucie wystroju elewacji itp). Jej zmiany nie powodują nieważności ustaleń studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz gminnego programu opieki nad zabytkami. Ponadto ewidencja uzależniona jest od stanowiska merytorycznego Warmińsko - Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Gminna Ewidencja Zabytków w mieście Lubawa została założona Zarządzeniem Nr 40/2013 Burmistrza Miasta Lubawa z dnia 29 maja 2013 r. w sprawie założenia gminnej ewidencji zabytków miasta Lubawa. Ostatnia aktualizacja, która uporządkowała wykaz zabytków została dokonana w 2019 r. Zarządzeniem Nr 68/2019 Burmistrza Miasta Lubawa z dnia 12 września 2019 r. w sprawie aktualizacji gminnej ewidencji zabytków miasta Lubawa.

Wykaz zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków zamieszczony jest w Załączniku Nr 3 do Programu. Uwzględnia on późniejsze zarządzenia wydane do końca 2024.

Ujęcie obiektu w gminnej ewidencji zabytków nie jest formą prawnej ochrony zabytku, jaką jest wpis do rejestru zabytków. Jakkolwiek dla obiektu uwzględnionego w gminnej ewidencji zabytków istnieje obowiązek uzgodnienia przez właściwy organ architektoniczno – budowlany z organem konserwatorskim (Wojewódzki Konserwator Zabytków) decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy (art. 53 i 60 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 27 marca 2003 r. (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1130 z późn. zm.) oraz uzgadniania pozwolenia na budowę lub rozbiórkę (ustawa z dnia 7 lipca 1994 r., art. 39 ust 3 Prawa budowlanego (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 725 z późn. zm.).

4.3.4 Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego

Zgodnie z art. 19 ust 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. nr 162, poz. 1568 z późn. zm.) w Miejscowym Planie Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Lubawy zostały wyznaczone następujące strefy ochrony konserwatorskiej:

1. sfera A - pełnej ochrony konserwatorskiej,
2. sfera B - ochrony konserwatorskiej,
3. sfera W - pełnej ochrony archeologicznej,
4. sfera OW - ochrony archeologicznej,
5. sfera E - ochrony ekspozycji,
6. sfera K - ochrony krajobrazu.

- w sferze A – obejmującej teren Starego Miasta w granicach historycznych murów oraz teren historyczny w granicach kościoła sanktuarium w Lipach, obowiązuje:
 - ochrona historycznych wartości tych terenów,
 - zachowanie zasad planowania, w tym układu ulic i placów, linii zabudowy i podziału działek,
 - restauracja obiektów zabytkowych,
 - eliminacja ruchu ciężkiego i ograniczenia ruchu samochodów osobowych,
 - uzyskanie od Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (WKZ) wytycznych do projektowania, uzgadniania koncepcji projektu technicznego, zezwolenia na realizację;
- w sferze B – obejmującej tereny historycznych przedmieść wokół Starego Miasta oraz bezpośrednie otoczenie kościoła w Lipach obowiązuje:
 - opracowanie projektu z uwzględnieniem historycznej kompozycji urbanistycznej i brył budynków, restauracji i modernizacji obiektów historycznych, likwidacji obiektów dysharmonizujących,
 - uzgadnianie projektów z WKZ;
- w sferze E – obowiązuje ochrona ekspozycji Starego Miasta od strony północnej do drogi Nr 52 i od strony zachodniej wzdłuż doliny rzeki Sandeli, obszaru wokół Starego Miasta oraz ochrona ekspozycji Sanktuarium od strony drogi Nr 537 poprzez:
 - zakaz wprowadzania funkcji i zabudowy uzupełniającej w stosunku do funkcji podstawowych określonych planem,
 - wszystkie ewentualne zmiany wymagają uzgodnienia z WKZ;
- w sferze W – pokrywającej się ze strefą A oraz obejmującej teren grodziska znajdującego się na części obszaru ogrodów działkowych przy ul. Kwiatowej, obowiązuje:
 - wykonanie badań archeologicznych przed dokonaniem zmian w zagospodarowaniu przestrzennym każdorazowo w oparciu o wytyczne konserwatorskie;
- w sferze OW, która dotyczy dziesięciu wstępnie określonych stanowisk archeologicznych w północnej części miasta, obowiązuje:
 - zgłaszanie do WKZ wszelkich zmian ziemnych w celu przeprowadzenia obserwacji archeologicznych,

- wstrzymanie robót ziemnych w przypadku natrafienia na obiekty historyczne lub archeologiczne;
- w sferze K – strefa ochrony krajobrazowej obejmującej park „Łazienki” oraz historyczny cmentarz obowiązuje:
 - pełna ochrona istniejącego historycznego krajobrazu cmentarzy i parku,
 - ewentualne zmiany wymagają uzgodnienia z WKZ.

Systematyzacja powyższa przyjęta została już w Uchwale Nr XL/289/98 Rady Miejskiej w Lubawie z dnia 26 maja 1998 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta Lubawa (Dz. Urz. Województwa Olsztyńskiego Nr 17, poz. 223 z dnia 31 lipca 1998 r. z późn. zm.) i do dnia dzisiejszego nie uległa zmianom.

5 Analiza szans i zagrożeń dla środowiska kulturowego Gminy Miejskiej Lubawa

5.1 Stan zachowania obiektów zabytkowych w gminie

Stan zachowania obiektów zabytkowych należy uznać za dobry. W przypadku obiektów sakralnych (kościółów i ich otoczenia) w tym zabytkowego budynku lubawskiego szpitala, widać dbałość o ich wygląd i stan zachowania, a zarządzające nimi parafie oraz Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a’ Paulo, które w Lubawie zarządza obiektami szpitala, wykazują cenną inicjatywę, pozyskując i aplikując o zewnątrz środki dostępne w różnych funduszach przeznaczone na konserwację obiektów zabytkowych.

Mankamentem jest jednak zjawisko niepotrzebnego modernizowania innych zabytkowych obiektów lub ich najbliższego otoczenia przy użyciu materiałów charakterystycznych dla współczesnego budownictwa. Wielu właścicieli zabytkowych kamienic wykazuje dużą troskę o wygląd swojej nieruchomości, co paradoksalnie przyczynia się do zagrożenia polegającego na utracie przez te obiekty ich zabytkowego charakteru. W wyniku prac budowlano - remontowych tego typu obiekty ulegają modernizacji, przebudowie, przez co tracą swój zabytkowy charakter. Odnawianie i wymiana substancji budowlanej miasta jest w zasadzie pozytywnym procesem pozwalającym utrzymać jego atrakcyjność, ale w przypadku chęci zachowania wyjątkowego klimatu, tożsamości i ciągłości tradycji przejawiającej się także w nawarstwieniach budowlanych – proces ten musi przebiegać przy zastosowaniu pewnych reguł.

5.2 Analiza szans i zagrożeń

W celu określenia priorytetów *Programu Opieki nad Zabytkami* oraz możliwości w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego Gminy Miejskiej Lubawa opracowano analizę SWOT.

Mocne strony:

- jednorodność zasobów zabytkowych,
- zachowany w znacznym stopniu historyczny układ urbanistyczny miasta,
- dbałość mieszkańców o wygląd miasta,
- bliskość atrakcji turystycznych Park Krajobrazowy Wzgórz Dylewskich, Grunwald,
- niski poziom zanieczyszczenia środowiska,
- obszary atrakcyjne przyrodniczo oraz krajobrazowo,
- dobra infrastruktura komunikacyjna – węzeł kolejowy (towarowy), droga wojewódzka i krajowa,
- biegnące przez Lubawę szlaki rowerowe, piesze,
- przynależność miasta do Międzynarodowej Sieci Miast Dobrego Życia Cittaslow,
- dobry poziom infrastruktury gastronomiczno - hotelarskiej,
- pozyskiwane środki unijne,
- ożywiona działalność lokalnych stowarzyszeń,
- sprawny samorząd - wiele nagród i wyróżnień na poziomie wojewódzkim i krajowym, W 2016 roku miasto otrzymało wyróżnienie w konkursie Zabytek Zadbane w kat.: Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu za renowację zachowanego obwodu średniowiecznych murów obronnych dawnego zamku biskupów chełmińskich w Lubawie wraz z rewitalizacją najbliższego otoczenia, natomiast w 2022 roku w konkursie “Samorząd dla Dziedzictwa”, kategorii małe gminy miejskie miasto otrzymało wyróżnienie za dobrze opracowany, konsekwentnie wdrażany i odpowiednio monitorowany program opieki nad zabytkami miasta, uwzględniający potencjał dziedzictwa materialnego i niematerialnego, wykorzystujący miejsca zabytkowe jako przestrzenie publiczne i turystyczne stymulujące rozwój lokalny. W tej kategorii nie został przyznany tytuł laureata.

Słabe strony:

- mała ilość zabytków o wybitnych wartościach historycznych i artystycznych,
- znaczna utrata tkanki zabytkowej,
- migracja młodszych pokoleń i związane z tym zatracanie więzi z regionem,
- mała ilość inwestorów zainteresowanych rewitalizacją obiektów zabytkowych,
- zaniedbania w sferze estetyki architektonicznej i urbanistycznej,
- słabo wykorzystany potencjał środowiska kulturowego,
- brak wystarczających środków na ochronę zabytków,
- emigracja ludzi młodych i wykształconych,
- duże oddalenie od głównego ośrodka administracyjno – gospodarczego województwa warmińsko – mazurskiego.

Szanse dla ochrony zabytków:

- uwzględnienie zagadnień z zakresu ochrony zabytków w wieloletnich planach i programach rozwoju miasta,
- powiązanie w większym stopniu ochrony dziedzictwa z turystyką,
- uwzględnienie zagadnień z zakresu ochrony zabytków w planowaniu przestrzennym,
- wykorzystanie posiadanych walorów przyrodniczych i zasobów zabytkowych dla rozwoju turystyki,
- wykorzystanie różnych programów pozwalających uzyskać dofinansowanie na ochronę zabytków,
- wspieranie wszelkich inicjatyw zmierzających do popularyzacji zabytków w tym obiektów o charakterze izb pamięci i muzeów,
- zwiększanie świadomości poprzez wydawane informatorów, folderów, publikacji,
- oznakowanie tras turystycznych pod kątem zabytków i atrakcji turystycznych.

Zagrożenia dla ochrony zabytków:

- degradacja zabytków,
- negatywne nastawienie części właścicieli i użytkowników do ochrony zabytków, postrzeganej nie jako szansa zachowania wspólnego dziedzictwa, a źródło ograniczeń,
- postępująca modernizacja obiektów zabytkowych prowadzona bez poszanowania zabytkowej substancji,
- brak profesjonalnej i ciągłej informacji o zabytkach oraz dostatecznego oznakowania zabytków.

6 Założenia programowe

6.1 Priorytety Programu

Nadrzędnym celem planów i działań w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest ochrona oraz efektywne zarządzanie materialnym dziedzictwem kulturowym, w tym dążenie do poprawy stanu zabytków, ich konserwacji, rekonstrukcji, adaptacji i rewitalizacji w celu wykorzystania potencjału związanego z posiadanym dziedzictwem kulturowym.

Cel nadrzędny można zrealizować poprzez wieloletnie działania polegające na:

- planowym i konsekwentnym realizowaniem zadań samorządowych w zakresie ochrony zabytków,
- powiązanie zadań służących ochronie wartości kulturowych ze strategią rozwoju gminy,
- wykorzystaniem walorów zabytkowych jako czynnika wpływającego na rozwój i promocję gminy,
- próbę uwzględnienia ochrony dziedzictwa kulturowego, przyrodniczego i krajobrazu w dokumentach planistycznych miasta,
- wspieranie projektów pośrednio związanych z opieką nad zabytkami i zagospodarowaniem obiektów zabytkowych.

6.2 Zadania przeznaczone do realizacji w najbliższych latach

W mieście Lubawa na przestrzeni kilkunastu ostatnich lat zrealizowano bardzo wiele projektów i inwestycji z zakresu ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego. Ujęty w poprzednich Programach opieki nad zabytkami Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Miejskiej Lubawa w ramach Ponadlokalnego Programu Rewitalizacji Sieci miast Cittaslow przewidywał rewitalizację i utworzenie centrum kulturalno - administracyjno - opiekuńczego na terenie po byłym zamku biskupów chełmińskich w Lubawie poprzez wykorzystanie odtworzonych i zabezpieczonych fragmentów obiektu na cele społeczne. W ramach projektu zrealizowana kilka zadań, między innymi: Rewitalizację centrum poprzez utworzenie centrum aktywności społecznej na Zamku Biskupów Chełmińskich w Lubawie, przebudowę i modernizację przestrzeni publicznej wewnątrz Starego Miasta. Obecnie planowane są prace mające na celu kontynuację tych działań.

Zagospodarowanie terenu wschodniej części przestrzeni publicznej po południowej stronie zabytkowych murów obronnych starego miasta.

W ramach projektu przewiduje się zagospodarowanie śródmiejskiej przestrzeni publicznej. Obejmuje on wschodnią część południowego odcinaka dawnej fosy, która w okresie średniowiecza otaczała ówczesne miasto za murami obronnymi. Ta część fosy rozpoczyna się od wschodu od pasa drogowego ul. Jagiellońskiej a jej zachodnia umowna granicę stanowi zachodnia krawędź ciągu pieszego, łączącego ul. Kupnera z furką w dawnej baszcie na murze staromiejskim, z której prowadzą schody na leżącą wewnątrz Starego Miasta ul. Pod Murami. Tren dawnej fosy leży pomiędzy ul. Kupnera, po jej północnej stronie, a linią średniowiecznego muru obronnego miasta. Projekt obejmuje:

- budowę ścieżki rowerowej i chodników, obiektów małej architektury, w tym pergoli, podestów do siedzenia, ławek, hamaków, koszy na śmieci, stojaków rowerowych, budowę instalacji oświetlenia elektrycznego i instalacje iluminacji murów miejskich,
- budowę monitoringu,
- budowę instalacji kanalizacji deszczowej,
- usunięcie części istniejących drzew i krzewów i nowe nasadzenia.

W uzupełnieniu tych działań przewiduje się budowę obiektów małej architektury, które same w sobie nie są bezpośrednio związane z renowacją istniejących zabytków jednak będą miały wpływ na podniesienie jakości oraz estetyki miejskich przestrzeni publicznych w zabytkowej części miasta lub ich rola wpisywać się będzie w promowanie wartości kulturowych i historycznych oraz szeroko rozumianą tożsamość kulturową Lubawy. Pierwszym z nich jest projekt budowy rotundy ekspozycyjnej. Program przewiduje wykorzystanie pergoli jako nośnika informacji edukacyjnych. Pergole zostały zaprojektowane jako przesłona widokowa przesłaniająca sylwetkę stacji transformatorowej w widokach od ul. Kupnera i Zamku Biskupów Chełmińskich.

Kolejnym projektem jest zagospodarowanie skweru oraz budowy pomnika przy skrzyżowaniu ulic Kupnera i Jagiellońskiej wraz z przebudową południowego odcinaka ścieżki edukacyjnej wokół murów dawnego zamku. Zaprojektowano przebudowę skweru oraz przejścia z parkingu na ścieżkę edukacyjną dookoła murów Zamku Biskupów Chełmińskich. Pomędzy stacją transformatorową a budynkiem biblioteki zaprojektowano dwa place, oba na planie koła. Na granicy większego placu i istniejącego chodnika od strony zamku zaprojektowano ustawienie na cokole rzeźb upamiętniających wyjątkowe wydarzenie w historii naszego miasta związane z Mikołajem Kopernikiem. Mowa o wydaniu drukiem *De revolutionibus* (O obrotach) najśłynniejszego dzieła Mikołaja Kopernika. Pierwsze wydanie ukazało się 21 marca 1543 roku w Norymberdze, ale to właśnie w Lubawie za namową biskupa Tiedemanna Giesego i niemieckiego uczonego Jerzego Joachima Retryka, zapadła decyzja, na którą Wielki Astronom bardzo długo nie mógł się zdecydować, a mianowicie

publikację i ogłoszenie całemu światu swojego rewolucyjnego dzieła, dzieła które dokonało przewrotu w nauce i ówczesnym światopoglądzie. Wzniesienie pomnika tych trzech wielkich postaci ma na celu upamiętnienie tamtego wydarzenia, którego pokłosiem było wydanie rewolucyjnego jak na tamte czasy dzieła i podkreślenie roli jakie małe miasteczko odegrało zaprezentowaniu heliocentrycznej teorii całemu światu. Pomnik będzie jednocześnie symbolem łączącym wspaniałą historię Lubawy z jej teraźniejszością.

W latach 2025-2028 przewiduje się również:

- prowadzenie i aktualizacja gminnej ewidencji zabytków wraz z kartami zabytków – w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków,
- współpraca z regionalnymi mediami lokalnymi mająca na celu popularyzację wiedzy o zabytkach i potrzebie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- współpraca z organizacjami pożytku publicznego zajmującymi się zagadnieniami ochrony zabytków,
- uczestnictwo pracowników Urzędu Miasta w szkoleniach z zakresu ochrony zabytków,
- dalsze współfinansowanie prac konserwatorskich i remontów zabytków z budżetu gminnego,
- działania promocyjne, edukacyjne, kulturalne i wydawnicze zwiększające świadomość wśród mieszkańców i osób odwiedzających miasto w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- edukacja mieszkańców począwszy od poziomu szkoły podstawowej z zakresu ochrony i wiedzy o zabytkach,
- wyróżnienie obiektów charakterystycznych dla miasta, na których można oprzeć promocje dziedzictwa, takich jak sanktuarium w Lipach, kościoły, ruiny zamku czy układ urbanistyczny miasta,
- ścisła współpraca z WKZ w Olsztynie oraz innymi jednostkami samorządu terytorialnego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- podjęcie wszelkich możliwych działań mających na celu zachowanie detalu architektonicznego przy remontach elewacji budynków,
- opracowanie wydawnictwa (wydawnictw) w zakresie promocji miasta uwzględniającej zabytki naszego miasta w połączeniu z wyeksponowaniem atrakcji turystycznych, szlaków, zwyczajów, tradycji i legendami lokalnymi.

7 Instrumenty realizacji Programu

Zadania określone w *Programie* będą wykonywane za pomocą instrumentów:

- prawnych – wynikających z przepisów ustawowych, np. dotyczących planów zagospodarowania przestrzennego, rejestru zabytków, gminnej ewidencji zabytków oraz wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- finansowych – finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych,
- koordynacji – poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp. Plan zakłada również współpracę z ośrodkami naukowymi, akademickimi, stowarzyszeniami oraz z organizacjami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami,
- społecznych – poprzez działania edukacyjne, promocyjne oraz współdziałanie z organizacjami społecznymi,
- kontrolnych – aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, wypełnianie założeń i zaleceń niniejszego programu.

8 Źródła finansowania Programu

Środki przeznaczone na ochronę zabytków pochodzić mogą z budżetów jednostek samorządów terytorialnych, budżetu państwa lub funduszy europejskich. W ostatnich latach zauważa się pozytywną tendencję uaktywniania nowych źródeł oraz do zwiększania kwot na dotacje wśród już funkcjonujących. Dotacje przeznaczone mogą być na prace wymienione w art. 77 *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* na szczegółowych zasadach i w trybie ustalonym przez podmioty dotujące.

Niżej przedstawiono przykładowe źródła pozyskania środków zewnętrznych i możliwości finansowania ochrony i opieki nad zabytkami na terenie gminy z uwzględnieniem środków publicznych. Dotacje na ochronę dziedzictwa kulturowego, w tym na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane oraz popularyzację zabytków przeznaczone z budżetu państwa i budżetów samorządów lokalnych, mogą być udzielane przez:

- Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz innych ministrów i instytucji podległych
- Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (w części budżetu państwa będącego w dyspozycji wojewody)
- Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego
- Radę Powiatu Iławskiego
- Radę Miasta Lubawa
- Narodowy Instytut Dziedzictwa
- Rządowy Program Odbudowy Zabytków¹

• *Środki Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego*

Środki będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego przydzielane w ramach programów operacyjnych są jednym z najważniejszych źródeł finansowania prac w zabytkach. Programem Ministra dofinansującym konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne jest „Ochrona zabytków”.

Środki przyznawane są na podstawie Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

Środki można pozyskać również dzięki programowi Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Strategicznym celem programu jest zwiększenie efektywności wyko-

¹ Dotacje można uzyskać na zabytki wpisane do rejestru zabytków, gminnej i wojewódzkiej ewidencji zabytków.

rzystania funduszy europejskich na rzecz rozwoju kultury poprzez zapewnienie środków na dofinansowanie tzw. wkładu własnego dla zadań realizowanych przy udziale programów europejskich, a także poprzez dofinansowanie kosztów niekwalifikowanych związanych bezpośrednio z celami kulturalnymi ujętych w umowie o dofinansowanie ze środków europejskich.

- *Zabytek Zadbany*

Konkurs „Zabytek Zadbany” ma na celu promocję właściwej opieki nad zabytkami – prowadzonych wzorowo prac badawczych, konserwatorskich, rewaloryzacyjnych i adaptacyjnych, a także systematycznych działań na rzecz właściwego utrzymania zabytków. Nadzór nad Konkursem w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Konkurs ma charakter otwarty i nieodpłatny, adresowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych. Zgłoszeń obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych mogą dokonywać ich właściciele, posiadacze i zarządcy, a także Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków lub konserwatorzy samorządowi oraz kierownicy delegatur Wojewódzkich Urzędów Ochrony Zabytków.

<https://nid.pl/konkursy/zabytek-zadbany/>

- *Samorząd dla Dziedzictwa*

Konkurs ma przyczynić się popularyzacji obowiązku tworzenia i realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami, a co za tym idzie zwiększenia świadomości oraz poczucia odpowiedzialności społecznej za dziedzictwo w naszym bezpośrednim otoczeniu. Osiągnięcie statusu laureata ma mieć nie tylko wymiar prestiżowy. Ma być jednocześnie motywacją do wzmożonej aktywności w kolejnych latach i być czytelnym sygnałem dla lokalnych społeczności, że dbałość o dziedzictwo powinno być procesem ciągłym, długoletnim i gruntownie przemyślanym. To pomost pomiędzy gminami a właścicielami zabytków, który może sprawić, że program przyczyni się do istotnego rozwoju czy też aktywnego zarządzania zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy na płaszczyźnie społecznej, kulturowej lub komercyjnej.

<https://samorząd.nid.pl/>

- *Środki Województwa Warmińsko - Mazurskiego*

Zasady udzielania dotacji określa Uchwała Nr XLIV/847/10 Sejmiku Województwa Warmińsko - Mazurskiego z dnia 26 października 2010 r. w sprawie zasad udzielania dotacji z budżetu samorządu województwa na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru.

Dotacje z budżetu samorządu województwa warmińsko - mazurskiego na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami są przekazywane po rozstrzygnięciu ogłoszanego przez Zarząd Województwa Warmińsko - Mazurskiego otwartego konkursu ofert na wykonywanie

zadań publicznych związanych z realizacją zadań Województwa Warmińsko - Mazurskiego z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

- *Środki Warmińsko - Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków*

Wojewódzki Konserwator Zabytków, w ramach środków finansowych z budżetu państwa,

udziela dotacji na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Rodzaj dofinansowania określa art. 76 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

- dotacja na dofinansowanie prac, które zostaną przeprowadzone w danym roku budżetowym;

refundacja na prace przeprowadzone w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku.

Wniosek o udzielenie dotacji może złożyć właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru zabytków. O udzielenie refundacji prac, przeprowadzonych w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku może wystąpić wnioskodawca, którego działalność nie jest finansowana ze środków publicznych, po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Ponadto Warmińsko-Mazurski Wojewódzki Konserwator Zabytków udziela dotacji, w drodze otwartego konkursu, na podstawie ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, na realizację zadań publicznych z zakresu ochrony dóbr kultury.

- *Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków*

Od 1 stycznia 2018 r. obowiązują przepisy (art. 83b) ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. Fundusz zasilany jest karami administracyjnymi oraz nawiązkami orzekanymi przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów zabytków od 1 stycznia 2018 r. Środkami dysponuje Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

- *Środki Gminy Miejskiej Lubawa*

Zasady udzielania dotacji określa Uchwała Nr LIII/454/2023 Rady Miasta Lubawa z dnia 28 kwietnia 2023 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków położonych na terenie Gminy

Miejskiej Lubawa, zmieniona Uchwałą nr IX/60/2024 Rady Miasta Lubawa z dnia 29 listopada 2024 r.

Udzielenie dotacji może nastąpić po złożeniu wniosku do Burmistrza Miasta Lubawa w terminie do 31 marca w roku, w którym dotacja ma być udzielona. Dofinansowanie można uzyskać na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach ruchomych i nieruchomych, dostępnych publicznie, wpisanych do rejestru zabytków oraz położonych na terenie Gminy Miejskiej Lubawa i nie stanowiących jej własności.

W przypadku nie rozdzielenia wszystkich środków przeznaczonych na dotacje w danym roku, można dodatkowo składać wnioski o udzielenie dotacji do dnia 31 czerwca.

- *Fundusz Kościelny*²

Na prace konserwatorskie i budowlane przy budowach sakralnych dodatkowym wsparciem finansowym mogą być środki pochodzące z budżetu państwa zgromadzone w Funduszu Kościelnym, usytuowanym w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji. Katalog prac objętych dofinansowaniem ograniczony jest do podstawowych prac budowlanych - zabezpieczających, z wyłączeniem otoczenia, wystroju wnętrz, zabytków ruchomych będących wyposażeniem świątyni. Dofinansowania nie mają ograniczeń przedmiotowych i dotyczą wszystkich obiektów sakralnych, ujętych także w ewidencji konserwatorskiej.

www.mswia.gov.pl

Pozostale

Poza podstawowymi źródłami finansowania, jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy udziale funduszy z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego dystrybuowanych na poziomie krajowym oraz na poziomie województw:

- środki z Funduszy Europejskich, dystrybuowane na poziomie krajowym,
- środki z Regionalnego Programu Operacyjnego, dystrybuowane na poziomie województwa,
- środki z Europejskich programów specjalnych, np. współpracy transgranicznej.

2 W strukturach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji.

9 Realizacja, finansowanie i monitoring przez Gminę Miejską Lubawa realizowanego programu

Zgodnie z art. 81 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jednostki samorządu terytorialnego mają możliwość dotowania prac konserwatorskich, restauratorskich oraz robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków. Tryb udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków określa w drodze uchwały organ stanowiący jednostki samorządu terytorialnego. Zasady udzielania dotacji określa Uchwała Nr LIII/454/2023 Rady Miasta Lubawa z dnia 28 kwietnia 2023 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków położonych na terenie Gminy Miejskiej Lubawa, zmieniona Uchwałą nr IX/60/2024 Rady Miasta Lubawa z dnia 29 listopada 2024 r.

Od roku 2011 corocznie w budżecie miasta Lubawa na ochronę zabytków zabezpieczane są środki na konserwację i restaurację zabytków (rozdział 92120 - ochrona zabytków i opieka nad zabytkami).

Przez cały okres realizacji programu przewidziane jest systematyczne prowadzenie monitoringu i ewaluacji realizowanych zadań. Monitoring będzie polegał m. in. na bieżącej ocenie działań, identyfikowaniu trudności, obszarów problemowych i obszarów ryzyka oraz rekomendowaniu działań naprawczych i nowych rozwiązań. Zadania angażujące środki publiczne będą sprawozdawane w ramach oceny realizacji budżetu miasta, na koniec każdego okresu rozliczeniowego zgodnie z ustawą o finansach publicznych. Dane i analizy z tych podsumowań także zostaną wykorzystane do oceny realizacji programu. Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z realizacji programów opieki nad zabytkami sporządza się co 2 lata sprawozdanie, które Burmistrz Miasta Lubawa przedstawia Radzie Miasta Lubawa. Przepis ten sam w sobie narzuca również formę kontroli i nadzoru nad realizacją programu.

10 Załączniki

10.1 Załącznik nr 1 – Wykaz zabytków z terenu Gminy Miejskiej Lubawa znajdujących się w rejestrze zabytków prowadzonym przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie³

Ulica	Numer	Obiekt	Nr rejestru	Data wpisu	Decyzja
		Obwarowania miejskie przy ulicach Pod Murami, Pomorskiej i Bankowej wraz z zabudową na tych murach	A-377	1957-08-01	L.280
		Kościół Św Anny wraz z wystrojem wnętrza	A-220	1957-03-20	kl iv/116/57
		układ urbanistyczny - stare miasto Lubawa łącznie z murami obronnymi oraz obszar 50m. na zew. od murów	A-129	1953-12-31	
		Klasztor pofranciszkański	A-383	1957-08-04	L.293
		Kościół Św Barbary wraz z wyposażeniem wnętrza	A-119	1953-09-28	-
		Kościół Św Jana Chrzciciela i Św. Michała z wyposażeniem wnętrza	A-229	1957-03-22	L.KL.IV-115/57
Bankowa	1	dom	A-364	1957-08-01	L.286
Grunwaldzka, Św. Barbary	11A, 13, 2-6	Zespół Szpitala Miejskiego p.w. ś.w. Jerzego (3 budynki i ogrodzenie)	A-4258	2003-09-08	SOZ-3584-IZN-5340-163/2003
Jagiellońska	9	dom	a-1073	1968-08-03	-
Kilińskiego	4	dom	A-361	1957-08-01	L.290
Kilińskiego	6	dom	A-359	1957-08-01	L.289
Kościelna	20	dom	A-382	1957-08-04	L.294
Kupnera	17	kamienica d. plebania	A-4589	2012-02-13	IZAR.5140.1.18(2).2011.ms
Pielgrzymia		Kościół Odpustowy w Lipach Nawiedzenia NMP z cmentarzem przykościelnym	A-1071	1968-08-03	-
Pod Murami	28	dom	A-935	1968-05-21	-
Pod Murami	30	dom	A-381	1957-08-03	L.291
Pomorska	7	dom	A-376	1957-08-01	L.284
Pomorska	9	dom	A-362	1957-08-01	L.283
Pomorska	11	dom	A-356	1957-08-01	L.285
Pomorska	21	dom	A-357	1957-08-01	L.286
Pomorska	25	dom	A-358	1957-08-01	L.287
Zamkowa		Ruiny zamkowe Biskupów Chełmińskich	A-384	1957-08-04	L.292
Zamkowa	4	dom	A-379	1957-08-01	L.282
Zamkowa	14	DOM	A-375	1957-08-01	
Zamkowa	27	DOM	A-363	1957-08-01	L.281

3. według stanu na dzień 12.05.2024r. (<https://www.wuoz.olsztyn.pl/rejestr-i-ewidencja-zabytkow>)

10.2 Załącznik nr 2 – Wykaz zabytkowych stanowisk archeologicznych z terenu Gminy Miejskiej Lubawa znajdujących się w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie⁴

Obiekt	Nr rejestru	Działka	Data wpisu	Decyzja	Obszar AZP	Stanowisko w miejscowości
grodzisko stożkowe	c-065	203/4	1969-06-12		30-54	st. I
nawarstwienia kulturowe starego miasta wraz z zamkiem	c-152		1992-05-18	PSOZ-IZA-5350-28/92	30-54	st. II i III

10.3 Załącznik nr 3 – Obiekty ujęte w Gminnej ewidencji zabytków⁵

LP	OBIEKT	ULICA	NR	DATOWANIE
1	Kamienica	19 stycznia	4	pocz. XX w.
2	Dom	19 stycznia	19a	pocz. XX w.
3	Dom	19 stycznia	19b	pocz. XX w.
4	Dom	19 stycznia	31	pocz. XX w.
5	Dom	Bankowa	1A	pocz. XX w.
6	Dom	Bankowa	1	pocz. XX w.
7	Dom	Bankowa	7	pocz. XX w.
8	Pomnik rozstrzelanych	Browarowa	1	po 1945r.
9	Browar	Browarowa	1	XIX/XX w.
10	Dom	Dworcowa	3	XIX/XX w.
11	Budynek dworca wraz z budynkiem gospodarczym	Dworcowa	5	XIX w.
12	Dom	Dworcowa	8	pocz. XX w.
13	Willa	Dworcowa	22	XIX/XX w.
14	Park (dawny cmentarz ewangelicki)	Dworcowa	-	Cmentarz 1785-1945r. Park lata 80 XXw.
15	Dom wraz ze słupkami bramy	Gdańska	5	XIX/XX w.
16	Kamienica	Gdańska	8	I poł. XX w.
17	Kamienica	Gdańska	9	pocz. XX w.
18	Dom	Gdańska	11	poł. XIX w.
19	Kamienica	Gdańska	12/14	pocz. XX w.
20	Dom	Gdańska	16	poł. XIX w.
21	Kamienica	Gdańska	17c	pocz. XX w.
22	Kamienica	Gdańska	18	I poł. XX w.
23	Kamienica	Gdańska	20	pocz. XX w.
24	Kamienica	Gdańska	22	pocz. XX w.
25	Dom	Gdańska	24	I ćw. XIX w.

4. według stanu na dzień 12.05.2024 r. (<https://www.wuoz.olsztyn.pl/rejestr-i-ewidencja-zabytkow>)

5 według stanu na dzień 31.12.2024 r. (Zarządzenie Nr 68/2019 Burmistrza Miasta Lubawa z dnia 12 września 2019 r. w sprawie aktualizacji gminnej ewidencji zabytków miasta Lubawa z uwzględnieniem zmian wprowadzonych zarządzeniami: nr 53/2023 Burmistrza Miasta Lubawa z dnia 18 kwietnia 2023 r., nr 163/2023 Burmistrza Miasta Lubawa z dnia 27 listopada 2023r. oraz nr 120/2024 Burmistrza Miasta Lubawa z dnia 21 października 2024r.).

26	Kamienica	Grunwaldzka	3	XIX/XX w.
27	Dom	Grunwaldzka	4	pocz. XX w.
28	Dom	Grunwaldzka	5	pocz. XX w.
29	Dom	Grunwaldzka	12	k. XIX w., k. XX w.
30	Budynek wraz z zabudowaniami gospodarczymi, zespołem zieleni, murem i ogrodzeniem ⁶	Grunwaldzka	16	1875-1876, XIX i XX w.
31	Kamienica	Grunwaldzka	19	XIX/XX w.
32	Kościół p.w. św. Barbary	Grunwaldzka	-	4. ćw. XVIII w, 4 ćw. XX w., 1994r.
33	Pomnik i cmentarz żołnierzy radzieckich	Grunwaldzka	-	Cmentarz – 1945r. Pomnik – przed 1975r
34	Zespół Szpitala Miejskiego p.w. ś.w. Jerzego (3 budynki i ogrodzenie)	Grunwaldzka	11A, 13, 2-6	1863-1896r.
35	Dom	Jagiellońska	1	pocz. XX w.
36	Dom	Kilińskiego	2	I ćw. XX w.
37	Kamienica	Kilińskiego	4	k. XVIII w.
38	Kamienica	Kilińskiego	6	XVIII/XIX w.
39	Dom	Kopernika	4	pocz. XX w.
40	Dom	Jagiellońska	8a	I poł. XIX w.
41	Dom	Jagiellońska	9	III ćw. XIX w.
42	Budynek	Kopernika	14	pocz. XX w.
43	Dom	Kopernika	15	pocz. XX w.
44	Dom	Kopernika	17	pocz. XX w.
45	Kamienica	Kopernika	18	I. 20-te XX w.
46	Dom	Kopernika	27	pocz. XX w.
47	Kamienica	Kopernika	33	I poł. XX w.
48	Kamienica	Kopernika	35	1930r.
49	Dom	Kopernika	37	I. 20-te XX w.
50	Dom	Kopernika	43	pocz. XX w.
51	Dom	Kopernika	51	I ćw. XX w.
52	Kamienica	Kopernika	53	1914r.
53	Kamienica	Kościelna	2/4	XIX/XX w.
54	Budynek plebanii	Kościelna	5	XIX/XX w.
55	Kamienica	Kościelna	6	pocz. XX w.
56	Dom	Kościelna	8	XIX/XX w.
57	Kamienica	Kościelna	10	pocz. XX w.
58	Kamienica	Kościelna	12	pocz. XX w.
59	Kamienica	Kościelna	18	pocz. XX w.
60	Kamienica	Kościelna	20	k. XVIII w.
61	Kamienica	Kościelna	24	pocz. XX w.
62	Dom	Kościelna	26	XIX/XX w.
63	Kościół p.w. św. Anny	Kościelna	-	ok. 1330, 1550, 1581, pocz. XVIIw., XIXw.
64	Dom	Kowalska	3	pocz. XIX w.
65	Dom	Kowalska	5	pocz. XIX w.

6 Zarządzenie nr 53/2023 Burmistrza Miasta Lubawa z dnia 18 kwietnia 2023 r. w sprawie aktualizacji gminnej ewidencji zabytków miasta Lubawa.

66	Kamienica	Kupnera	1	pocz. XX w.
67	Kamienica	Kupnera	4	XIX/XX w.
68	Kamienica	Kupnera	7	pocz. XX w.
69	Kamienica	Kupnera	8	pocz. XX w.
70	Kamienica	Kupnera	10	pocz. XX w.
71	Kamienica	Kupnera	11	pocz. XX w.
72	Budynek	Kupnera	12	pocz. XX w.
73	Dom	Kupnera	13	pocz. XX w.
74	Dom	Kupnera	14	XIX/XX w.
75	Kamienica	Kupnera	17	pocz. XX w.
76	Kamienica	Kupnera	21	I ćw. XX w.
77	Dom	Kupnera	26	pocz. XX w.
78	Dom	Kupnera	29	pocz. XX w.
79	Dom	Kupnera	30	k. XIX w.
80	Dom	Kupnera	32	pocz. XIX w.
81	Dom	Kupnera	36	pocz. XX w.
82	Willa	Kupnera	38	pocz. XX w.
83	Willa „Concordia”	Kupnera	54	1913 r.
84	Figura przydrożna św. Jana	Kupnera	-	XIX w.
85	Klasztor franciszkanów (później bernardynów)	Kupnera	-	pocz XVI, XVII-XVIII, l. 20-te XX w.
86	Kościół p.w. św. Jana	Kupnera	-	4 ćw. XV-XVI, pocz. XVII-XVIII w.
87	Lubawskie Łazienki	Kupnera	-	1926r
88	Kamienica	Kupnera	23/25	pocz. XX w.
89	Dom	Ogrodowa	5	pocz. XX w.
90	Dom	Ogrodowa	7	pocz. XX w.
91	Dom	Ogrodowa	3a	pocz. XX w.
92	Dom	Piaskowa	3	pocz. XX w.
93	Kościół p.w. Nawiedzenia NMP w Lipach	Pielgrzyma	-	1870r., 1953r.
94	Dom	PL. Zamkowy	4	wykreślony ⁷
95	Dom	PL. Zamkowy	5	XIX/XX w.
96	Dom	PL. Zamkowy	6	XIX/XX w.
97	Dom	PL. Zamkowy	8	poł. XIX w.
98	Dom	PL. Zamkowy	8a	poł. XIX w.
99	Dom	Pod Murami	8	XIX/XX w.
100	Dom	Pod Murami	9	XIX/XX w.
101	Dom	Pod Murami	10	pocz. XX w.
102	Dom	Pod Murami	28	XIV-XVI, XIX
103	Dom	Pod Murami	30	XIV-XVI, XVII, XVIII
104	Dom	Pomorska	3	XIX/XX w.
105	Dom	Pomorska	7	XVIII/XIX w.
106	Kamienica	Pomorska	9	I poł. XIX w.
107	Dom	Pomorska	11	poł. XIX w.
108	Dom	Pomorska	13	I poł. XIX w.
109	Dom	Pomorska	15	poł. XIX w.
110	Dom	Pomorska	17	XIX w.

7 Zarządzenie nr 163/2023 Burmistrza Miasta Lubawa z dnia 27 listopada 2023r. w sprawie skreślenia zabytku i wyłączenia karty adresowej z Gminnej Ewidencji Zabytków

111	Dom	Pomorska	19	I poł. XIX w.
112	Dom	Pomorska	21	I poł. XIX w.
113	Dom	Pomorska	23	poł. XIX w.
114	Dom	Pomorska	25	I poł. XIX w.
115	Dom	Pomorska	25a	I poł. XIX w.
116	Dom	Pomorska	27	poł. XIX w.
117	Dom	Pomorska	28	pocz. XX w.
118	Dom	Pomorska	30	pocz. XX w.
119	Kamienica	Rynek	20	XIX/XX w.
120	Kamienica	Rynek	21	XIX/XX w.
121	Kamienica	Rynek	22	XIX/XX w.
122	Dom	Rzepnikowskiego	1	pocz. XX w.
123	Dom	Rzepnikowskiego	1a	pocz. XX w.
124	Dom	Rzepnikowskiego	18	pocz. XX w.
125	Dom	Rzepnikowskiego	30	pocz. XX w.
126	Dom	Rzepnikowskiego	34	pocz. XX w.
127	Dom	Rzepnikowskiego	36	pocz. XX w.
128	Dom	Rzepnikowskiego	40	pocz. XX w.
129	Budynek gospodarczy	Rzepnikowskiego	-	XIX/XX w.
130	Kamienica	Spichlerzowa	14	XIX/XX w.
131	willa	Sądowa	3	XIX/XX w.
132	Dom	Sądowa	8	XIX/XX w.
133	Kamienica	Św. Barbary	3	XIX w.
134	Dom	Św. Barbary	7	pocz. XX w.
135	Dom	Św. Barbary	8	XIX/XX w.
136	Dom	Św. Barbary	8a	XIX/XX w.
137	Budynek gospodarczy ze szczytem	Św. Barbary	9	wykreślony ⁸
138	Dom	Św. Barbary	10	pocz. XX w.
139	Dom	Św. Barbary	12	pocz. XX w.
140	Dom	Św. Barbary	14	pocz. XX w.
141	Kamienica	Św. Barbary	20	XIX/XX w.
142	Dom	Św. Barbary	22	pocz. XX w.
143	Dom	Św. Barbary	23	pocz. XX w.
144	Dom	Św. Barbary	24	pocz. XX w.
145	Dom	Św. Barbary	25	pocz. XX w.
146	Dom	Św. Barbary	29	pocz. XX w.
147	Dom	Św. Barbary	30	pocz. XX w.
148	Kamienica	Warszawska	5	pocz. XX w.
149	Kamienica	Warszawska	7	pocz. XX w.
150	Kamienica	Warszawska	9	pocz. XX w.
151	Kamienica	Warszawska	12	pocz. XX w.
152	Dom	Warszawska	13	poł. XIX w.
153	Kamienica	Warszawska	14	I ćw. XX w.
154	Pomnik Chrystusa Króla	Warszawska	-	po 1945r. (w miejscu zdemontowanego przez hitlerowców)
155	Budynek – Młyn wodny	Wyzwolenia	-	XIX/XX w.
156	Kamienica	Zamkowa	2	XIX/XX w.
157	Kamienica	Zamkowa	2a	XIX/XX w.
158	Kamienica	Zamkowa	4	XIX/XX w.
159	Kamienica	Zamkowa	6	pocz. XX w.

8 Zarządzenie nr 120/2024 Burmistrza Miasta Lubawa z dnia 21 października 2024r. w sprawie skreślenia zabytku i wyłączenia karty adresowej z Gminnej Ewidencji Zabytków

160	Kamienica	Zamkowa	8	pocz. XX w.
161	Kamienica	Zamkowa	9	I poł. XX w.
162	Kamienica	Zamkowa	10	pocz. XX w.
163	Kamienica	Zamkowa	11	koniec XIX w.
164	Kamienica	Zamkowa	12	poł. XIX w.
165	Kamienica	Zamkowa	13	I poł. XX w.
166	Kamienica	Zamkowa	14	I poł. XIX w.
167	Kamienica	Zamkowa	15	koniec XIX w.
168	Kamienica	Zamkowa	16	I ćw. XX w.
169	Kamienica	Zamkowa	17	I poł. XX w.
170	Kamienica	Zamkowa	23	koniec XVIII w.
171	Dom	Zamkowa	27	pocz. XVIII w.
172	Obwarowania miejskie	-	-	XIV-XVI w.
173	Ogrodzenie wraz z cmentarzem parafialnym	-	-	XIX/XX w.
174	Ruiny zamku	-	-	pocz. XIV, pocz. XV, 2 ćw. XVII w., od 1787 nastąpiła powolna rozbiórka
175	Układ urbanistyczny - stare miasto Lubawa łącznie z murami obronnymi oraz obszar 50m. Na zew. Od murów	-	-	-
176	Grodzisko stożkowe	-	-	zabytek archeologiczny
177	Nawarstwienia kulturowe starego miasta wraz z zamkiem	-	-	zabytek archeologiczny